

Türkçe Mektupları Işığında Ebussuûd Efendi'nin Beşerî Münâsebetleri*

*Abdülkadir Dağlar***

The Social Circle of Ebussuud Efendi in the Light of his Turkish Letters

Abstract ■ As the result of investigations of munşeat magazines, we recorded 98 pieces of Turkish letters by Ebussuud Efendi. Only one of these letters bears traces of Ottoman inşa traditional decisive verse. The majority of the letters were written to members of the royal household and court and senior government officials. In addition, a number of letters were written to personal acquaintances of Ebussuud Efendi. Contents of his letters cover a variety of topics, from current affairs, fatwas, recommendations, nasihatlar, along with warnings and requests for prayers. In addition, these letters provide important clues about Ottoman state traditios, religion, and wordview. This study proposes to examine in light of his Turkish letters various aspects of Ebussuud Efendi's personal relations within the context of Ottoman social life.

Keywords: Ebussuud Efendi, Turkish Letter, Human Relation

Türk edebiyatında *resmî nesir* ile *edebî nesir* arasındaki ortak alanı *klâsik Osmanlı mektup geleneği* ile tanımlayabilmek mümkündür ki bu alan *inşâ* adı verilen ve kuralları genellikle yüzlerce yıllık İslâmî kitâbet geleneği içinde *münşîler* tarafından belirlenmiş sanatlı bir üst nesir üslûbunun zengin örnekleriyle doludur.

* Bu makale hazırlamış olduğumuz yüksek lisans tezinin gözden geçirilerek konu üzerinde orijinal bir şekilde yeniden değerlendirilmesiyle ortaya çıkmış olup muhtasar hâli Harvard Üniversitesi, İSAM, Sabancı Üniversitesi tarafından oluşturulan Osmanlı Düşünce Tarihi Çalışma Grubu'nun 16-18 Aralık 2011 tarihlerinde İstanbul'da düzenlemiş olduğu "Osmanlı Düşünce Tarihi Toplantıları - II: Ebussuud ve Düşünce Dünyası" başlıklı çalıştayda tarafımızdan sunulmuştur.

** Öğr. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
adaglar@erciyes.edu.tr

16. yüzyıl Osmanlı bürokratik-edebî hayatına gelinceye kadar tekâmül eden bu geleneğe ait örnek metinlerin toplu olarak sunulduğu mürettep derleme bir münşeât mecmuasında genellikle Hz. Muhammed'in İslâma davet mektupları ile râşid halifelerin bilinen mektup örneklerinden başlayarak Osmanlı Devleti'ne gelene kadar İslâm dünyasında yer edinmiş halife-sultanlar, hükümdarlar ve devlet adamlarına ait Arapça, Farsça, Türkçe mektuplar yer almaktadır ki en meşhur ve kıymetli örneği 16. yüzyılda münşî Nişancı Ferîdûn Ahmed Bey tarafından hazırlanan *Münşe'âtü's-Selâtin*'dir. Daha çok kitâbet ilmi tâlipleri için didaktik amaçla hazırlanan bu derleme münşeât mecmuaları yanında muhtevâsındaki tüm mektupların aynı şahsa âit olduğu özel münşeât mecmuaları da vardır. Muhtemelen 16. yüzyılda hazırlanan *Münşe'ât-ı Ebussuûd* bu tarz eserlere örnek olarak verilebilir.

Osmanlı inşâ geleneği 16. yüzyılda daha çok bürokratik bir görüntü arz eder. Şöyle ki, derleme münşeât mecmualarını hazırlayanlar ve özel münşeât mecmualarının sâhipleri -İbn Kemâl, Tâcizâde Ca'fer Çelebi, Gelibolulu Mustafa Âlî gibi- genellikle devlet adamı kimliği de olan şahıslardır.¹ Derleme münşeât mecmualarında farklı şahıslara ait diplomatik, resmî mektup örnekleri çoğunlukta iken, özel münşeât mecmualarında genelde mecmua sahibine ait resmî ve özel muhâtaplar için kaleme alınmış şahsî mektupların yer aldığı görülmektedir.

İlmiye sınıfının her kademesinde, hicrî takvim hesabıyla (922-982) -son 30 yılı şeyhülislâmlık makamı olmak üzere- 60 yıl Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş olan Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin *Münşe'ât*'ı, kendisine ait birkaç inşâ örneği dışında, mektuplarından oluşmaktadır. Bu çalışma çerçevesinde onun *Münşe'ât*'ında ve farklı kaynaklarda bulunan Türkçe mektupları ve bu mektuplardan hareketle beşerî ilişkileri ele alınacaktır. İlk aşamada mektuplarla ilgili son panoramik vaziyet hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

1 Meşhur şâir ve nâsirlere ait, bir önceki yüzyıla nispeten daha fazla edebî nitelik gösteren münşeât mecmualarının sayısındaki belirgin artış 17. yüzyılda görülecektir: Nâbî, Azmîzâde Hâletî, Veysî, Nergisî münşeâtları gibi. Bu mecmualardaki mektuplar her ne kadar edebiyatçılara ait iseler de, Türk edebiyatında mektubun özel bir "edebî tür" olarak gelişimi 19. yüzyılın ikinci yarısı ve sonrasında gerçekleşecektir. Türk edebiyatında münşeât mecmuaları üzerine detaylı ve geniş bilgi için bkz. Halil İbrahim Haksever, "Eski Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisî'nin Münşeâtı" (doktora tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996; Hasan Gültekin, "Türk Edebiyatında İnşâ: Tarihî Gelişim-Kuram-Sözlük ve Metin" (doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

1. Ebussuûd Efendi'nin Türkçe Mektuplarının Genel Durumu

1.1. Mektup Metinlerinin Nüshaları

Fetvâlarının çoğu Türkçe olan, ancak kendisine yöneltilen soruların diline uygun olarak bazan Arapça ve Farsça fetvâlar da veren Ebussuûd Efendi'nin, muhâtaplarının dillerini dikkate alan bu üslûbu mektuplarında da dikkati çeker; tespit edilebilen mektuplarının 1'i Farsça,² 3'ü Arapça,³ 98'i de Türkçedir.⁴

Ebussuûd Efendi'nin, kaynaklarda ona ait olduğu belirtilen ve tespit edilebilen Türkçe mektuplarının 83'ü Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3291'de yer alan 41 varaklık *Münşe'at-ı Ebussuûd*'dadır.⁵ Eserin 82 mektubu ihtivâ eden bir nüshası da *Mekâtib-i Ebussuûd*⁶ adıyla İzmir Millî Kütüphane Y. 1436'da kayıtlı 119 varaklık mecmuanın 1b-41b varakları arasında bulunmaktadır. Münşe'at'ın bu iki nüshasının tenkidi sonucunda müellif/mürettip nüshasından değil de kol-başı ortak bir nüshadan veya aynı koldan gelmiş ayrı nüshalardan çoğaltıldığı tahmin edilmektedir. Münşe'at'ın içinde yer alan mektupların 7'sinin 9 ayrı mecmuada, 1'inin de 1 tarih kitabında nüshaları bulunmaktadır.⁷ Münşe'at'ın dışındaki

- 2 Farsça mektup Münşe'at-ı Ebussuûd'un Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3291'deki nüshasındadır.
- 3 Arapça mektupların 2'si Münşe'at-ı Ebussuûd'un Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3291'deki nüshasında, 1'i de Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi 3197'deki mecmuada yer almaktadır.
- 4 Bkz. Abdülkadir Dağlar, "Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Türkçe Mektupları" (yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001. Ebussuûd Efendi'ye ait olduğu tespit edilen 100 Türkçe mektup daha önce tarafımızdan hazırlanan yüksek lisans tezinde biraraya getirilmişti. Münşe'at nüshalarının istinsâh düzeni ile ilgili hususların sonraki zamanlarda tekrar gözden geçirilerek bazı mektupların birleştirilmesi ile mektup sayısında azalma olmuş, buna karşılık bazı mecmualar ve diğer kaynaklardan tespit edilen yeni mektupların ilâvesiyle hâlihazırdaki Türkçe mektup sayısı, Ebussuûd Efendiye aidiyeti şüpheli olan manzum mektupla birlikte, 98 olarak kabul edilmektedir. İlgili tezdeki mektup metinleri de yeniden gözden geçirilmiş, mektupların sıralamasına yeni bir düzen verilmiştir.
- 5 Eser kütüphane katalogunda "Munşa'at-ı Abi'l-Su'ûd" şeklinde kayıtlıdır.
- 6 Ali Yardım, *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, c. 3 (İzmir: İzmir Millî Kütüphane Vakfı Yayınları, 1997), s. 330.
- 7 Bu mektupların numaraları ve nüshalarının bulunduğu mecmuaların yerleri aşağıda verilmiştir:
 1. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3752/1, vr. 147b-148a.
 6. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3431, vr. 160a-160b; Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3783/1, vr. 21b-22a; Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi, 2735, vr. 47a-47b.
 11. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3341, vr. 164a.

14 mektup, 12 farklı mecmuadan tespit edilmiştir; bu mektuplardan 6'sının 8 farklı yerde nüshaları bulunmaktadır.⁸ Ebussuûd Efendi'nin buraya kadar sayılan mektupları mensurdur.

Ebussuûd Efendi'nin Nuh adında bir oğlunun varlığına dâir bir bilgi bulunmamakla birlikte Süleymaniye Kütüphanesi Tercüman Gazetesi Y. 160'ta bulunan mecmuanın 70b varağında “*Ebu's-su'ûd Efendi hazretleri oğluna gönderdiği mektûb sûretidür*” başlığı altında münserih bahrinin “müfte'ilâtün müfte'ilâtün” kalıbında “*Râhat-ı rûhum dilde fütûhum / Oglum Nûhum ba'de selâmi*” beyti ile

-
26. Mektup: Tayyâr-zâde Ahmed 'Atâ, *Târih-i 'Atâ*, c. 4, (İstanbul: 1293), s. 115; Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi: Târih-i Enderûn*, nşr. Mehmet Arslan, c. IV, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010), s. 205-206.
31. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3783/1, vr. 74b.
61. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3436, vr. 22a-22b; Süleymaniye Kütüphanesi Nuri Arlasez, 59, vr. 63b-64a.
63. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3857, vr. 102a.
68. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi İsmihan Sultan, 223, vr. 307a-307b (Bu eser fetâvâ mecmuasıdır.).
- 8 Bu mektupların numaraları, buldukları yerler ve nüshaları aşağıda verilmiştir:
84. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3431, vr. 125b [Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail, 706, vr. 354b; Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi, 685, vr. 17a-17b].
85. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3335/1, vr. 56a [Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3752/1, vr. 108b].
86. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3751/1, vr. 125b-126a.
87. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3505, vr. 58b.
88. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3505, vr. 59a.
89. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail, 706, vr. 359b.
90. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa, 2828, vr. 116a-116b.
91. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi, 2396, vr. 191b-193a [Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 933, vr. 74b-75a; Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3436, vr. 22b-23a; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa, 656, vr. 238b].
92. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Tercüman Gazetesi, Y.141, vr. 45a-45b.
93. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3713/1, vr. 191b-192b [Peçevî İbrâhîm Efendi, *Târih-i Peçevî*, c. 1, (İstanbul: 1282), s. 63-66].
94. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3436, vr. 24a.
95. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3436, vr. 62b.
96. Mektup: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3713/1, vr. 193a-194a [Nev'i-zâde Atâyî, *Hadaiku'l-Hakaik Fi Tekmileti's-Şakaik*, nşr. Abdülkadir Özcan, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), s. 87-88.]
97. Mektup: El-Hâcc Nûrî, *Münşe'ât-ı 'Azîziyye fî Âsârî 'Osmâniyye*, (İstanbul: 1303), s. 44. [Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3436, vr. 62b]

başlayan 14 beyitlik kıt'a-yı kebîre şeklinde manzum bir mektup yer almaktadır.⁹ Bu mektubun 13 mısralık eksik bir nüshası da Âşık Çelebi Tezkiresi'nde Sinoblu Seyfi'nin hâl tercümesinde yer almakta, mektuptan önce Âşık Çelebi'nin "*Nûh adlu bir oğlu İstanbulda şuglde iken bu mektûbı manzûm idüp göndermişdür*" ifadesi yer almaktadır.¹⁰ Ancak, Sinoblu Seyfi'ye dâir bilgi veren diğer kaynaklarda bu manzum mektuba rastlanmamaktadır.¹¹ Tezkiresinin te'lifini 976/1568 yılında bitiren Âşık Mehmed Çelebi'nin bir dönem Ebussuûd Efendi'nin fetvâ kâtipliğini yapmış olması dolayısıyla, böyle bir mektubun ona aidiyeti konusunda en azından bilgi sahibi olması muhtemel görünmektedir. Bu ihtimaller şerhi ile birlikte mektuba 98. sıra numarası verilmiştir.

Eldeki çalışmanın son durumuna göre mektupların sıra numaraları, muhâtapları, tür ve muhtevâlarını gösteren tablo şu şekildedir:

Sıra	Muhâtap	Tür ve Muhtevâ
1	Şehzâde Bayezid	Meveddetnâme (Muhâtabı için duâya devam ettiğini bildirme; Edirne'de kalacağı süre içinde takınması gereken genel tutum hakkında)
2	Belirsiz	Tesellînâme (Çocuğu ölen birine; eksik)
3	Pâdişah	Tesellînâme (Şehzâdelerden birinin ölümü üzerine; eksik)
4	Bozanzâde Mahmud Efendi	Teşekkürnâme (Rodostan gönderdiği hediyeler için)
5	Ma'lûl Emîrzâde Mehmed Efendi	İştîyâknâme (Bursa'dan ziyarete gelme niyetine cevap; muntazır olduğu hakkında)
6	Kara Ahmed Paşa	Tehniyetnâme (Vezîriâzam olması dolayısıyla; her işinde duâ tavsiyesi)

9 Bu mektup üzerine bir değerlendirme için bkz. Abdülkadir Dağlar, "Ebussuûd Efendi'den Manzum Mektup Var", *Yedi İklim*, 21/214 (2008), s. 72-74.

10 Âşık Mehmed Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, Millet Kütüphanesi Ali Emîrî 772, vr. 219b; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, nşr. Filiz Kılıç, c. 2, (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010), s. 1017-1018.

11 Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ*, nşr. İbrahim Kutluk, c. 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), s. 497-498; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhül-Abbâr'ın Tezkire Kısmı*, nşr. Mustafa İsen, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1994), s. 156-157; Kâf-zâde Fâ'izî, *Zübdetü'l-Eş'âr*, Millet Kütüphanesi Ali Emîrî, 1325, vr. 58a; Bekir Kayabaşı, "Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'ârı" (doktora tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s. 452.

TÜRKÇE MEKTUPLARI IŞIĞINDA EBUSSUÛD EFENDİ'NİN
BEŞERÎ MÜNÂSEBETLERİ

7	Rüstem Paşa	Arıza (Sultan Süleyman ile Haleb'de iken İstanbul'da hakkında çıkan dedikodulara kulak asmaması yönünde)
8	Şehzâde Murad'ın Lalası (Ferruh Bey/Cafer Bey ?)	Şefakatnâme (Oğlu Mahmud Çelebi hakkında)
9	Vezîriâzam	Teşekkürnâme (Mektubundan duyulan mutluluk izhârı ve duâ)
10	Kadı	Teşekkürnâme (Görüşmeden dolayı)
11	Şehzâde Murad / Şehzâde Selim (Manisa'da)	İrsâlnâme (Tefsîrinden bir nüshayı kethudâ ile Manisa'ya göndermiş olduğunu beyan bâbında)
12	Şam Beylerbeyi (Şemsî Ahmed Paşa ?)	Cevâbnâme (-Muhtemelen oğlu- Mehmed Efendi'nin Şam kadılığı hakkında paşanın memnuniyet mektubuna cevap; eksik)
13	Şehzâde	İrsâlnâme (Mevlânâ Bostan'ın şehzâdeye hizmet için gönderildiğinin bildirilmesi)
14	Kanûnî Sultan Süleyman	Arz-ı hâl (Hacc için izin isteği)
15	Budin Beylerbeyi (Sokollu Mustafa Paşa ?)	İrsâlnâme (Kutlama için at hediyesi)
16	Kanûnî Sultan Süleyman	Şefakatnâme (Oğlu Şemseddin Ahmed'e müderrislik verilmesi hakkında)
17	Kanûnî Sultan Süleyman	Ta'ziyetnâme (Hürrem Sultan için)
18	Kanûnî Sultan Süleyman	Arıza (Ulemâ ve mevâlî sınıfının gelirlerinde artış isteği)
19	Şehzâde Selim	Cevâbnâme (Şehzâde Selim'in vasıf ve tavırlarından duyduğu memnuniyet; duâya devam bildirimi)
20	Vezîriâzam	Meveddetnâme (Seferde olan vezîriâzama, ordunun fethe müyesser olması ve sâlimen dönüşü için duâ bildirimi)
21	Vezîriâzam	Cevâbnâme (En'âm-ı şerif tilâvet isteği hakkında)
22	Vezîriâzam	Cevâbnâme (Muhâtabı için duâ ettiğini, onun da bizzat niyâzda bulunması gerektiğinin bildirimi)
23	Vezîriâzam	Tehniyetnâme (Muhâtabının sadârete gelişi üzerine)
24	Şehzâde	Meveddetnâme (Şehzâdeye duâya devâm ettiğini, onunla tekrar görüşme isteğinin bildirimi)
25	Pâdişah	Cevâbnâme (Kızılbaşlar üzerine sefer için fetvâ nitelikli)
26	Şemsî Paşa	İrsâlnâme (Matla' irsâli)

ABDÜLKADİR DAĞLAR

27	Vezîriâzam	Cevâbnâme (Fuzayl Efendi'nin Medîne kadılığı için uygun bir kişi olduğu hakkında olumlu görüş bildirme)
28	Mihrûmah Sultan	Ta'ziyetnâme (Rüstem Paşa'nın ölümünden dolayı)
29	Mihrûmah Sultan	Azânâme / Tesellînâme (Rüstem Paşa'nın ölümü üzerine; eksik)
30	Vezîriâzam	Teşekkürnâme (Yeğeni Dervîş Mehmed için; eksik)
31	Vezîriâzam	Cevâbnâme (Muhâtabı için duâ üzere olduğunu izhâr)
32	Vezîriâzam	Meveddetnâme (Muhâtabı için duâ üzere olduğunu izhâr)
33	Şehzâde Selim'in hocası Atâullah Efendi	Teşekkürnâme (-Muhtemelen oğlu- Mehmed'e gösterilen ilgi hakkında)
34	Pâdişah	Cevâbnâme (Kâbe'nin fiziksel durumu hakkında)
35	Şehzâde Selim	Teşekkürnâme (Ali Ağa'nın hizmetleri için)
36	Şehzâde Selim'in hocası Atâullah Efendi	Teşekkürnâme (Pir Ahmed Çelebi için)
37	Kazasker	Buyruldu (İbrâhim Efendi'nin müderrislik vazifesine iâdesi hususunda)
38	Belirsiz	Cevâbnâme (Mısır vakıfları ile ilgili fetvâlara müdâhale edilmesi üzerine)
39	Mihrûmah Sultan	Teşekkürnâme (Oğlu Ahmed Çelebi'ye müderrislik verildiği için)
40	Şehzâde	Teşekkürnâme (Gönderdiği mektuptan dolayı)
41	Vezîriâzam	Meveddetnâme (Duâya devam ettiğine dâir)
42	Sokollu Mehmed Paşa	Cevâbnâme (Duâya devam ettiğine dâir)
43	Vezîriâzam	Meveddetnâme (Duâya devam ettiğine dâir)
44	Kanûnî Sultan Süleyman	Teşekkürnâme (Oğlu Şemseddin Ahmed'le alâkadâr olduğu için)
45	Rüstem Paşa	Cevâbnâme (Rüstem Paşa'nın isteği üzerine ona vazifelerini hatırlatma)
46	Şam Kadısı Çelebi Efendi (Oğlu Mehmed Efendi ?)	Buyruldu (Merhûm Halîm Çelebi'nin vakıflarına dâir)
47	Vezîriâzam	Şefâatnâme (Bir mu'îdin fitne ve iftirâları ile ilgili)
48	Mihrûmah Sultan	Teşekkürnâme (Oğulları Ahmed ve Mahmud'a müderrislik verildiği için)
49	Kazasker	Tezkire (Şeyhzâde Abdurrahmân-ı Merzifonî'nin maîşetine yetecek bir vazife verilmesi hakkında)

TÜRKÇE MEKTUPLARI IŞIĞINDA EBUSSUÛD EFENDİ'NİN
BEŞERİ MÜNÂSEBETLERİ

50	Mekke-yi Müşerrefe Şerifi	İrsálnâme (İyi dileklerle birlikte hediye irsâli bildirimini)
51	E'âlıden Biri	Azânâme (Kızının vefâtı dolayısıyla)
52	Kanûnî Sultan Süleyman	Arz-ı hâl (Pâdişahla görüşmeye izin isteği; baştan eksik)
53	Pâdişah	Cevâbnâme (Zulmün ortadan kaldırılması ve adâletin tesisi için seferin gerekliliği)
54	Mihrümah Sultan	Teşekkürnâme (Kendisine yapılan ihsanlar için teşekkür; pâdişah ve kızının saltanatları için duâ; baştan eksik)
55	Vezîriâzam	Arıza (Mevlânâ Fazlı hakkında)
56	Vezîriâzam	Meveddetnâme (Duâ üzere olduğunun izhârı)
57	Belirsiz	Tehniyetnâme (Muhâtabın terfii için; eksik)
58	Şehzâde Selim	Meveddetnâme (Kütahya'ya sancağına getirilişi üzerine saltanatının devamı için duâ)
59	Şehzâde	Meveddetnâme (Şehzâde hakkında işittiklerinden duyduğu hoşnutluk; duâ)
60	Pâdişah	Cevâbnâme (Sıkıntılardan kurtulmak için duâyâ devamın gerekliliği)
61	Sokollu Mehmed Paşa	Şefâatnâme (Musâhib Celâl Bey'in bühtanları hakkında şikâyetin Sultan II. Selim'e iletilmesi hususu)
62	Vezîriâzam (Sokollu Mehmed Paşa ?)	Şefâatnâme (Evde çalışmak için vezîriâzam aracılığı ile pâdişahın izin isteği)
63	Belirsiz	Buyruldu (Mehmed Big Ensârî'nin tevliyet muhâsebesi hakkında)
64	Pâdişah	Cevâbnâme (Teşekkür ve duâ muhtevâli)
65	Belirsiz	Tesellînâme (Eksik)
66	Pâdişah	Teşekkürnâme (Şehir ziyaretinden duyulan memnuniyet; duâ)
67	Vezîriâzam	Cevâbnâme (Müderris talebi ile ilgili görüş ve tercih isteği)
68	Vezîriâzam	Teşekkürnâme (Memlaha/tuzla hususunda)
69	Belirsiz	Cevâbnâme (Felsefe ve felâsife hakkında görüş bildirme)
70	Hürrem Sultan	Azânâme (Muhtemelen Şehzâde Cihangir'in ölümünden dolayı)
71	Belirsiz	Ruk'a (Şeyh Abdülazîz-i Zemzemî'ye Mekke/ Medine'de iyi bir mansıb verilmesi hakkında)

ABDÜLKADİR DAĞLAR

72	Hürrem Sultan	Tehniyetnâme (Pâdişahın seferden zafer ve fetihle dönüşünü kutlama, göz aydınlığı dileme)
73	Pâdişah	Cevâbnâme (Zimmilerin içki satışlarının kontrolü hakkında; fetvâ nitelikli)
74	Pâdişah	Cevâbnâme (Zenginlerden orduya yardım toplamanın yeri; fetvâ nitelikli)
75	Belirsiz	Cevâbnâme (Duâya devâmın ehemmiyeti hakkında)
76	Vezîriâzam	Cevâbnâme (Adâletin tesisi için sefer vazîfesi ve izni)
77	Vezîriâzam	Teşekkürnâme (Mollâ Çelebi -muhtemelen oğlu- için)
78	Sokollu Mehmed Paşa	Şefâatnâme (Musâhib Celâl Bey'in iftiraları ile ilgili)
79	Vezîriâzam	Cevâbnâme (Devlet-i aliye işlerinde ihmalkârlık ve atâletin yerinin olmadığına bildirilmesi)
80	Pâdişah	Meveddetnâme (Eksik)
81	Pâdişah	Arıza (Sultanın reâyâyâ karşı mesûliyetini hatırlatma)
82	Vezîriâzam	Cevâbnâme (Müderriş Tâcüddîn'i tanımadığını bildirme)
83	Vezîriâzam	Şefâatnâme (Kendisine karşı pâdişahın alâkasının kesilmesi hususunda)
84	Kanûnî Sultan Süleyman	Arz-ı hâl (Hacc için izin isteği)
85	Rüstem Paşa	Meveddetnâme (Rüstem Paşa'nın mektubundan duyulan mutluluk izhari ve duâya devam edildiğinin bildirimi)
86	Pâdişah	İştîyâknâme (İstanbul'dan uzakta olan pâdişaha tahassür duygularını ve duâya devam üzere olduğunu bildirme)
87	Belirsiz	Ruk'a (Yaşça kendine denk birinden duâ isteği)
88	Piyâle Paşa	Meveddetnâme (Gazâda iken duâ tavsiyesi)
89	Vezîriâzam	Cevâbnâme (Sultanın, vazîfelerini yapması hâlinde duâya devam ve duânın kabulü mümkün olabilir)
90	Ashâb-ı Sâdâtın Biri	Cevâbnâme (Mevkûfatçı Mehmed adlı birinin vakıfları ile ilgili)
91	Kanûnî Sultan Süleyman	Cevâbnâme (Devlet ve saltanat için duâ etmenin kendi üzerine farz olduğu ve sultanın da bizzat duâ etmesi gerektiği hususunda)
92	Pâdişah	Cevâbnâme (Pâdişah gelirlerine düşen zekât hakkında)
93	Oğlu Şemseddin Ahmed Efendi	Nasîhatnâme (Münâsebetsiz hâl ve hareketlerinden dolayı ikâz ve nasîhat)

TÜRKÇE MEKTUPLARI IŞIĞINDA EBUSSUÛD EFENDİ'NİN
BEŞERİ MÜNÂSEBETLERİ

94	Vezîriâzam	Arıza (Şeyh Sinan -muhtemelen Ümmî Sinan-hakkında)
95	Edirne Kadısı Şâh Mehmed b. Hürrem	Nasihatnâme (İdârecilik üslûbu ile ilgili)
96	Vezîriâzam	Cevâbnâme (Bayramiyye şeyhi Gazanfer Dede hakkındaki iddiâlar ve teftişle ilgili)
97	Fazlullah Efendi	Nasihatnâme (İdârecilik üslûbu ile ilgili)
98	<i>Oğlu Nuh ?</i>	<i>Nasihatnâme (Manzûm, 14 beyit; genel konularla ilgili)</i>

1.2. Mektupların Muhâtapları

Mektupların muhâtapları ile ilgili sayısal durum aşağıda verilecektir. Ancak, zaman-zemin-muhâtap ilişkisi içinde bir bağlam ortaya koymak amacıyla, mektupların yazıldığı dönem hakkında bir varsayımda bulunabilmek için genel bir ön dökümün yapılması gerekir:

Mektup nüshalarının yalnızca 24'ünün başlığında muhâtabın ismi zikredilmiştir; 12'sinin de muhtevâlarındaki kesine yakın bilgilerden muhâtaplarının kimlikleri tespit edilmiştir. Mektuplardan 53'ünün başlıklarındaki “pâdişah, vezîriâzam, şehzâde” gibi makam bildiren kelimelerden, “elkâb/hitâb, duâ, iblâğ/taleb, hâtîme” bölümlerinin üslûplarından ve muhtevâlarından hareketle muhâtaplarının makamları ile ilgili çıkarımlar yapılmış; 9'unun muhâtabına dâir hiçbir tahminde bulunulamamıştır.

Eldeki kesin ve kesine yakın delillerden hareketle mektupların Ebussuûd Efendi'nin 952-982/1545-1574 yılları arasındaki şeyhülislâmlık dönemine ait olma ihtimâli kuvvetli görünmektedir; muhâtapları mübhem mektupların da bu döneme ait olduğu tezinin kabul edilebilirliği şöyle bir varsayım üzerine temellendirilebilir:

Fetvâ kâtiplerinin kitâbet usullerine riâyetleri¹² konusunda çok titiz bir yapıya sahip olduğu bilinen Ebussuûd Efendi'nin meşihâtı döneminde yanında görev yapan Bozanzâde Mahmud (983/1575), Veli Yegân (998/1589-90), Âşık Mehmed Çelebi (926-979/1520-1572), Kâkülü Perişan Şeyhî Efendi, Mustafa b. Ali, Çorlulu Sinan b. Ramazan gibi fetvâ kâtiplerinin, vermiş olduğu fetvâların istinsâh edilerek daha sonra fetâvâ mecmualarında bir araya getirilmelerinin

¹² Bu konuda bkz. Abdülkadir Dağlar, “Ebussuûd Efendi'nin Telaffuz-İmlâ Üzerine Dikkatleri ve İki Risâlesi”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/6 (2008), s. 186-214.

de ciddî rolleri olmuştur.¹³ Ebussuûd Efendi'nin şeyhülislâmlığı dönemindeki mektuplarını da -dikte yoluyla- kaleme alabilecekleri veya en azından bu mektuplardan haberdar olabilecekleri kabul edilirse, adı geçen fetvâ kâtiplerinden birinin/birkaçının, -ellerinde olan mektup nüshalarını bir araya getirme yoluyla Münşe'ât-ı Ebussuûd'un kimliği tespit edilemeyen mürettibi/mürettipleri olduğu varsayılabilir; bu durumda mektupların tamamının onun meşihâtı dönemine ait olması gerekir.

Ebussuûd Efendi Osmanlı Devleti'nin dünya üzerinde etkili, saltanat ve hânedana dâir meseleleri bakımından da hareketli olduğu dönemlerden birinde, 1545-1574 yılları arasında görev yaptığı şeyhülislâmlık makamında Kanûnî Sultan Süleyman saltanatının (1520-1566) ikinci yarısı ile Sultan II. Selim saltanatının (1566-1574) tamamına yakını (II. Selim'den yaklaşık 4 ay önce vefât ettiği için) idrâk etmiştir. Bu dönemde vezîriâzamlık makamında sırasıyla Rüstem Paşa (1544-1553), Kara Ahmed Paşa (1553-1555), Rüstem Paşa (1555-1560-61, ikinci kez), Semiz Ali Paşa (1560-61-1565), Sokollu Mehmed Paşa (1565-1579) bulunmuşlardır. Pâdişah ve vezîriâzam kelimelerinin yer aldığı başlıkları ile ifâde üslûbu özelliklerinden hareketle çıkarım yapılan, ancak, kime hitâben yazıldığı kesin olmayan 38 mektubun muhtemel muhâtapları bunlardır. Ebussuûd Efendi'nin mektuplarındaki mübhem muhâtaplarından bir kısmı da, yine bu dönemde kendisine sancak verilen şehzâdeler -Kanûnî döneminde- Mustafa, Selim ve Bayezid; -II. Selim döneminde- Murad olabilir.

Çoğunluğu Osmanlı sarayı ve hânedanına yazılan bu mektupların, âşikâr ve mübhem tüm muhâtapları ile diğer muhâtapların listesi ve mektup sayılarını şu şekilde vermek mümkündür:

Kanûnî Sultan Süleyman (8), Şehzâde Selim (4), Şehzâde Bayezid (1), Hürrem Sultan (2), Mihrümah Sultan (5), Rüstem Paşa (3), Sokollu Mehmed Paşa (3), Kara Ahmed Paşa (1), Şemsî Paşa (1), Piyâle Paşa (1), Şehzâde Hocası Atâullah Efendi (2), Fazlullah Efendi (1), Bozanzâde Mahmud Efendi (1), Ma'lûl Emîrzâde Mehmed Efendi (1), Şemseddin Ahmed Efendi (Oğlu) (1), Edirne Kadısı Şâh Mehmed b. Hürrem (1); Pâdişah (13), Şehzâde (4), Vezîriâzam (25), Şehzâde Murad'ın Lalası (Ferruh/Ca'fer Bey ?) (1), Kazasker (2), Kadı (1), Budin Beylerbeyi (Sokollu Mustafa Paşa ?) (1), Şam Beylerbeyi (Şemsî Ahmed Paşa ?) (1), Şam Kadısı Çelebi Efendi (Oğlu Mehmed Efendi ?) (1), Mekke Şerifi (1), E'âliden Biri (1), Ashâb-ı Sâdâtdan Biri (1); Belirsiz (9); Nuh (Oğlu ?) (1).

¹³ Abdullah Demir, *Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006), s. 45-48.

1.3. Mektupların Mâhiyeti

Ebussuûd Efendi'nin mektuplarını kabaca "yarı resmî" ve "özel" olmak üzere temel olarak iki grupta ele almak mümkündür. Yarı resmî denebilecek mektuplar genelde kendisine gönderilen mektuplara cevap mâhiyetindedir. Mektupların bir kısmı çeşitli meseleler üzerine fetvâ niteliği taşımaktadır, bir kısmı da bazı hususlarda muhâtabı bilgilendirmek üzere kaleme alınmıştır; bazı mektuplarda ise kadî ve benzeri muhâtablardan iş çerçevesinde bazı isteklerde bulunulmuştur. Bu mektuplar her yönüyle şeyhülislâmlık makamının vakar ve ciddiyetini gösterirken Ebussuûd Efendi ile muhâtabları arasındaki özel iletişime dâir önemli veriler sunmamaktadır.

Özel mektupların bir kısmı çeşitli şahıslarca duâ veya başka taleplerden oluşan muhtevâları ile Ebussuûd Efendi'ye gönderilen mektuplara cevap mâhiyetindedir. Bu mektuplarla birlikte arîza, arz-ı hâl, irsâlnâme, iştiyâknâme/meveddetnâme/ arz-ı hulûs, nasihatnâme, şefâatnâme, şefakatnâme/tavsiyenâme, şikâyetnâme, ta'ziyetnâme/azânâme, tehniyetnâme, tesellînâme, teşekkürnâme türlerinde yazdığı diğer mektupları çeşitli açılardan Ebussuûd Efendi'nin insanî taraflarına ve beşerî ilişkilerine ışık tutmaktadır. Sayılan türlere ait mektupların bir kısmı birbirlerinden keskin çizgilerle ayrılamamakta, çeşitli türlere dâhil edilebilmektedir.

Ebussuûd Efendi'nin mektuplarının bazıları baştan, ortadan ya da sondan eksiklik arz etmektedir. Bu hususta mürettip müdâhale (müdâhale ve tasarruflarından) ve tasarruflarından söz etmek mümkün olmakla birlikte müstensih ihmallerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

1.4. Mektupların Dili ve İfâde Üslûbu

Ebussuûd Efendi'nin mektuplarında kitâbet, fesâhat ve belâgat ilimlerinin kurallarına uymakta gösterilen titizliği görmek mümkündür. Mektupların resmî tarafını oluşturan elkâb, duâ, hâtîme bölümlerinde muhâtabın makamına riâyet; yine bilhassa bu bölümlerde kelime tercihi ile kelime-terkip-cümle ilişkilerinde fesâhat, ma'ânî ve secî' dâiresi içinde kalma yönündeki gayret dikkat çekmektedir. Bu hususlarda mektup metinlerinin nüshalarında görülebilecek aksaklık ve tutarsızlıkları genellikle müstensihlerin dikkatsizlikleri ile izah etmek mümkündür.

Mektupların, aşağıdaki incelemeye de esas teşkil eden, iblâğ/talep kısımları özel ve beşerî ilişkileri aydınlatan bölümleridir. Ebussuûd Efendi'nin bu bölümlerde teklif ve tekellüften nispeten uzak bir şekilde muhâtablarına daha samimî bir üslûp içinde yalın bir dille hitâb ettiği görülmektedir.

Mektupların konularıyla ilgili alıntılama durumlarında âyet, hadis, şiir ve anekdot seçimindeki isâbet ve cevâbî mektuplar ile aynı mesele üzerinde sonraki mektuplarda bağlamın gözetilmesindeki hassâsiyete de ayrıca işâret etmek gerekmektedir.

2. Türkçe Mektuplarında Ebussuûd Efendi'nin Beşerî İlişkileri

Ebussuûd Efendi'nin beşerî ilişkilerini mektuplarının ilgili bölümlerinden izlemeye geçmeden önce hayatının sonlarına doğru Sokollu Mehmed Paşa'ya¹⁴ hitâben yazdığı bir mektupta (61. Mektup) kendi kaleminden kendi hâl tercümesine dâir şu pasajı nakletmekte fayda vardır ki kendisinin tüm muhâtaplar karşısındaki konumunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır:

(...) Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretinün ben 'abd-i za'îfi mebde'-i fitratumda menşe'-i salâh u felâh üzere olup bu saltanat-ı zâhirenün devlet-i kâhiresi du'âlarınınun savma'a-yı hâssasında neşv ü nemâ bulup 'amme-yi evkâtum 'ulûm u ma'ârif e mülâzemet ve tâ'ât u 'ibâdâta müdâvemet ile geçüp dört halife-yi 'azîmü's-şân u sâtî'u'l-burhân 'asr-ı şerîflerine yetişüp rebîb-i ni'met ü rehîn-i hıdmetleri olup 'uyûn-ı 'inâyetlerine manzar ve fûnûn-ı ri'âyetlerine mazhar olup her birinün 'asr-ı hümâyûnlarında isti'dâduma göre menâsîb sadaka buyurılıp me'âric-i ifâde olan medâris-i 'âliyenün her birinde bi'inâyetillâhi te'âlâ emsâl ü akrân ve ekâbir ü a'yân içinde 'ilmen ve diyâneten hayr ile mezkûr olup 'ırz u nâmûsum ri'âyet ü himâyet olunı gelüp mansıb-ı kazâ sadaka buyurıldukda eger kazâ-yı bilâddur eger kazâ-yı 'asâkir ü ecnâddur her birinde ne vechile hıdmet itdügüm 'ilm-i şerîfden gâyib degüldür. Yigirmi sekiz yıldur ki bu emânet-i 'azîmeye hıdmet iderin. Tefâsîl-i ahvâlüm kâffe-yi enâma vâzıhdur. Za'f-ı hâl ve inkisâr-ı bâlile kendi hâlûme iştigâlde evkâtum eşgâlûme güçile yetişüp halkun akvâl ü ahvâlinden bîhaberin.¹⁵

Bu cümleler Ebussuûd Efendi'nin tüm mektuplarında hâkim olan vakur duruşu ve kendinden emin ruh hâlinin sebeplerini vermektedir.

Ebussuûd Efendi henüz talebelik yıllarında iken II. Bayezid tarafından tanınarak kendisine 30 akçe çelebi ulûfesi bağlanmış;¹⁶ ilmiye sınıfında ve saray çevresinde saygın bir din âlimi, otoriter bir hukukçu ve vakur bir insan olarak itibarı artarak devam etmiştir. Bilhassa Kanûnî ve II. Selim zamanındaki şeyhülislâmlığı (952-982/1545-1574) döneminde hânedanın tüm mensuplarınca kendisine fazlaca hürmet gösterilmiş, bu durum devletin üst düzey idarecilerinden de itibar

14 (d.1505 – ö.987/1579) (Sadâret. 972-987/1565-1579) (İsmihan Sultan ile evlilik. 969/1562)

15 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 29a-29b.

16 Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi*, s. 28.

görmesine vesile olmuştur. Sultanlar, şehzâdeler, vezîriâzamlar, vezirler, kazaskerler ve diğer devlet adamları birçok mesele için kendisinden fikir ve duâ talep etmişler; Ebussuûd Efendi de, gerektiğinde, onlara vazifelerini hatırlatmaktan, tavsiyelerde bulunmaktan kaçınmamıştır.

Mektupların başlıklarından ve muhtevâlarından Ebussuûd Efendi'nin meşihat makamında iken, saltanat yıllarında Kanûnî, II. Selim (pâdişah başlığı altındaki mektuplar da); şehzâdelik yıllarında Selim, Bayezid, Murad (şehzâde başlığı altındaki mektuplar da); Hürrem Sultan ve Mihrümah Sultan çerçevesinde hânedan üyeleriyle mektuplaştıkları anlaşılmaktadır. Bunların yanında dönemin vezîriâzamları Rüstem Paşa, Kara Ahmed Paşa, Sokollu Mehmed Paşa ve Semiz Ali Paşa (vezîriâzam başlığı altındaki mektuplar da) ile çeşitli vesilelerle mektuplaşmıştır.

2.1. Duâ Muhtevâlî Mektuplar

Bu mektuplardan bazıları kendisinden duâ taleplerine cevap mâhiyetindedir. Ebussuûd Efendi bu mektuplarda genelde, devletin bekâsı, saltanatın devamı için duâ etmenin kendisi için yerine getirilmesi en kolay vazife ve farz sayılıp her zaman bununla iştigâl ettiğini, ancak muhâtaplarının da ısrarla ve sürekli bir şekilde Allah'tan bizzat duâ ve niyâzda bulunmaları gerektiğini de bildirmektedir.

Bunların yanında “arz-ı hulûs” sayılan “meveddetnâme/muhabbetnâme/iştiyâknâme”lerde de muhâtabına karşı beslediği samimî ve hâlisâne duygular taşıdığı ve onlar için duâyâ devam ettiği bildirilmiş, onlara da tüm işlerinde dâimâ bizzat duâ, niyâz ve tazarru' hâlinde olmaları gerektiği vurgulanmıştır.

Kanûnî'nin¹⁷ Zigetvar seferinde iken, İstanbul muhâfızı İskender Paşa ile birlikte idâreye nezâret etmesi için İstanbul'da bıraktığı Ebussuûd Efendi'ye duâ talebinde bulunarak gönderdiği şu mektubun farklı şekillerine kaynaklarda da sıkça rastlanır:

(...) Hâlda hâldeşüm sinde sindaşüm âhîret karındaşüm tarîk-ı Hakda yoldaşüm Monlâ hazretlerine du'â-yı bîhadd iblâğından sonra nedür hâlünüz ve nicedür mizâc-ı lâzîmü'l-îmtizâcunuz sıhhat u âfiyette midür. Hazret-i Hakk celle şânuhû hızâne-yi hafiyyesinden kemâl-i kuvvet ve nihâyetde selâmet müyesser eyleye. Niyâz olunur ki evkât-ı müteberrikede bu muhlislerini kalb-i şeriflerinden iz'âc itmeyeler ola ki küffâr-ı hâksâr münhezim ü mükedder ola 'asâkir-i İslâm mansûr u muzaffâr olup rızâ-yı İlâhiye muvâfik 'amel ola.

Summed-du'â bende-yi Hudâ Sultân Süleymân.¹⁸

17 (d.900/1494 – ö.974/1566) (Saltanat. 926-974/1520-1566)

18 Süleymaniye Kütüphanesi Tarlan, 80, vr. 27b.

Mektubun, Kanûnî'nin son dönemine ait olduğu muhtevâsındaki yaş ve yaşlılık hâlleriyle ilgili îmalardan da anlaşılmalıdır. Aralarındaki samimiyetin bir nişânesi de sayılabilecek olan bu mektuba Ebussuûd Efendi mutlaka cevap yazmıştır. Kanûnî'ye hitâben kullandığı şu cümleler ise, ondan gelen ve muhtemelen başka bir sitemli duâ talebine cevâben yazılan mektuptan (91. Mektup) alınmıştır:

(...) İnhâ-yı muhlisâne budur ki ol cenâb-ı şerîfün du'â vü senâları hıdmetinde bu dâ'î-yi kemîne ve muhlis-ı dîrine taksîr itmegile işâret buyurulmuş. Du'â-yı devlet iştigâli üzerümûze farz iken âhır-ı 'ömrümüzde bu za'îf farzı terk itmek ihtimâli virilmek ol cenâb-ı Refî'e lâyük olmaya. Eger du'ânun ba'z-ı âsârı zuhûr itmedüğü için öyle buyurılırsa dergâh-ı Refî'inde bu za'îf-i nâtuvân hiçden hiç olup zerrece vücûdi olmadugına haml olına. (...) Se'âdetlü halîfetullâh hazretlerinün ve cemî'-i müte'allikât-ı şerîflerinün devletleri ve se'âdetleri du'âsına meşgûl olmak bu 'abd-i za'îf-i nâtuvânun üzerine farzdur mâdâm ki hayâtda olam. Cemî'-i müte'allikâtıla dergâh-ı Hakka tazarru' u münâcâtdayuz. Leylen ve nehâran mercûdur ki kat'â taksîr vâkı' olmaya. Se'âdetlü sultân hazretlerinden mercûdur ki Hakk te'âlâ hazretine tazarru' u münâcâtda mübâlaga ideler ki hazret-i Hakk sübhânehû ve te'âlâ kabûl buyurup cemî' dünyevî vü uhrevî maksûdlarını hayrıla müyesser eyleyüp cemî' korkulardan emîn eyleye.¹⁹

Şehzâde Selim'in²⁰ duâ talepli mektubuna verdiği cevapta (19. Mektup) Ebussuûd Efendi, olumlu vasıflarından dolayı muhâtabını takdir ettiğini bildirmiş, sultanın (babasının) hukukuna riâyet etmesi, ona hürmet göstermesi ve saltanatın vakarını koruması dolayısıyla kendisi için duâyâ devam edeceğini bildirmiştir:

(...) Se'âdetlü pâd-şâh hazretlerinün cenâb-ı refî'lerini iclâl ü i'zâm u tefhîm ü ihtirâmunuz ve hâtır-ı 'âtır-ı deryâ-mekâtırların ri'âyetünüz ve nâmûs-ı saltanat-ı zâhireyi hıfz u himâyetünüz müşâhede olınalı 'alâyık-ı ihlâs mütezâyid ve revâbıt-ı ihtisâs merâtib-i tahrîr ü takrîrden mütecâviz ü mütesâ'id olup rûz u şeb da'vât-ı devlet-i ebediyye ve tahıyyât-ı se'âdet-i sermediyyenüze müsâbir ü müdâvimüz.²¹

Başlığında, vezîriâzama cevâben yazıldığı belirtilen mektuptaki (42. Mektup) ifâdelerden, mektubun Ebussuûd Efendi'nin son dönemlerine ait olduğu izlenimi

19 Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi, 2396, vr. 191b-193a.

20 (d.930/1524 – ö.982/1574); (Şehzâdelik. Manisa 951/1544 – Konya 965/1558 – Kütahya 1562) (Saltanat. 974-982/1566-1574)

21 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 11a.

edinilmektedir. Her ne kadar yaşlanıp güçten düşse de hayatta olduğu müddetçe devlet için duâya devam edeceğini söylemektedir:

(...) Tazâ'îf-i hitâb-ı celilde da'vât-ı devlete iştigâl olunmak buyurulmuş. Gâlibâ bu za'îf-i nâtuvânun za'f-ı hâli ve kullet-i kudret ü mecâli sebebi ile hıdmetde nev'an kusûr vâki' olmak ihtimâline binâ'en buyurulmuş ola. 'İlm-i muhîta pûşide degüldür ki mü'min olan ferâyız u vâcibâtıda müsâhele idemez. Egerçi yevmen feyevmen kuvvet-i kemâl za'fıda ve za'f-ı kemâl kuvvetdedür. Lâkin vazîfe-yi dâ'ime ve farîza-yı lâzîmemüz olan hıdmet-i du'âda taksîre ruhsat yokdur. Mâdâm ki kayd-ı hayâtıda olavuz du'âda kâ'im ve hıdmetde dâ'imüz.²²

Bu mektubun sonunda Ebussuûd Efendi'nin muhâtabı için kullandığı duâ ifâdelerindeki işâretlerden hareketle bu vezîriâzâmın Sokollu Mehmed Paşa olabileceği ihtimali ağırlık kazanmaktadır. Bilindiği gibi Sokollu Mehmed Paşa, ikinci-si II. Selim'in kızı İsmihan Sultan'la olmak üzere "iki kez evlenmiş", soyu iki koldan devam etmiştir. 972-987/1565-1579 yılları arasında 3 pâdişah (Kanûnî - II. Selim - III. Murad) döneminde yaklaşık 15 yıl aralıksız vezîriâzamlık yapan Sokollu, bu süre içinde devlet idâresini (devletin dizginlerini) de elinde tutmuştur.²³ Ebussuûd Efendi de onun bu özelliklerine atıfta bulunmaktadır:

(...) Hakk sübhânehû ve te'âlâ cellet 'azametuhû hazreti hâkân-ı rûy-ı zemîn halife-yi Rabbu'l-âlemîn halledellâhu te'âlâ zilâle saltanatuhû ilâyevmi'd-dîn hazretlerini ve cenâb-ı refî'unuzı ve haremeyn-i şerîfeynünüzü hemîşe 'ayn-ı 'inâyâtıla melhûz ve cemî'-i âlâmdan emîn ü mahfûz kılup hemvâre mekâlîd-i umûri re'y-i münîrünüze menût ve mesâlih-ı cumhûrı cenâb-ı hatîrünüze merbût idüp zimâm-ı ahkâm-ı sultâniyye[yi] dest-i kudretünüze müselleme ü müsahhar ve 'inân-ı evâmir-i hâkâniyyeyi kabza-yı irâdetünüzde sâbit ü mukarrer kılup kâffe-yi re'âyâ ve 'amme-yi berâyâyı kenef-i himâyetünüzde âsûde-hâl ü marziyyü'l-bâl kılıvire.²⁴

2.2. Samîmiyet ve Bağlılık Bildirme

Ebussuûd Efendi zaman zaman pâdişahlara, şehzâdelere, vezîriâzamlara ve başka muhâtaplarına bağlılığını, samimiyetini, sevgisini göstermek için mektuplar göndermiştir. Bu mektuplarda genelde muhâtaplar için duâ edildiği bildirilir ve

22 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 21A.

23 Bkz. Erhan Afyoncu, "Sokollu Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), 2009, XXXVII, s. 354-357.

24 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 21A.

onlara duâ tavsiyesinde bulunulur. Bazan da muhterem bir insanın kendisinden emin tavriyla, gâyet rafine bir şekilde muhâtabına yol gösterir, akıl verir.

Karaman'da sancak beyi iken 1553 yılında Kanûnî'nin Nahçıvan seferi sırasında kendisine Edirne'de tahtı himâye etme vazifesi verilen Şehzâde Bayezid'e²⁵ Edirne'de iken bir meveddetnâme (1. Mektup)²⁶ gönderir. Ebussuûd Efendi mektupta muhâtabı için duâya devam ettiğini, onun da Allah'tan bizzat istemesi gerektiğini bildirir. Şehzâde Bayezid'in de Edirne hâmilîğini bir fırsat olarak görmesi, orayı sultanlara yakışır bir şekilde idâre ederek bu dönemden hem de kendisinin hem Edirne'nin kârlı çıkması gerektiğini bildirir.

Mektubun genel havası, üstü kapalı ifâdeler ve sondaki duâ bölümünden, Ebussuûd Efendi'nin Şehzâde Selim'le aralarında o dönemde henüz ciddî bir taht mücadelesi olmayan ve babası Kanûnî'ye karşı henüz bir isyan bayrağı açmamış olan Şehzâde Bayezid'i içten içe sultanlığa lâyık gördüğü sonucunu çıkarmak da mümkündür.²⁷

(...) Dâru'l-hılâfeti'l-kadîmeti's-şâmiha ve medâru'r-riyâseti'l-'azîmeti'r-râsiha mahmiyye-yi Edirne se'âdet-nüzûl-i hümayûn-ı husrevânî ve şeref-hulûl-i meymûn-ı hâkânî ile teşrîf buyurilup mevâtî-yi ikdâm-ı hayl ü rikâb fark-ı ferkadeyne hemser ve mevâkı'-ı zılâl-i a'lâm-ı zafer-me'âb zirve-yi eflâkden berter kılındukda ol

25 (d.933/1526-27 – ö.969/1562) (Şehzâdelik. Konya 953/1546 – Kütahya 1555? – Amasya 965/1558) (Edirne'de taht muhâfazası. 1553 – 1555?)

26 Abdullah Demir yukarıda adı geçen eserinde bu mektubun muhâtabını tarafımızdan hazırlanan yüksek lisans tezine atfen Sultan II. Bayezid olarak göstermiştir (s. 27) ki bu yanlış mektubun “*Merhûm Ebu's-su'ûd merhûm Sultân Bâyezîd Hân hazretlerine Edirneye himâyet için geldükde gönderdüğü mektûb sûretidir*” şeklindeki başlığından kaynaklanmaktadır. Mektubun, Esad Efendi, 3752/1'deki mecmuadaki (vr. 147b-148a) nüshasındaki “*Merhûm müftî Ebu's-su'ûd Şeh-zâdeye göndermişdür*” başlığı da göz önüne alındığında Şehzâde Bayezid'e gönderildiği anlaşılmaktadır.

27 Bilindiği gibi, Şehzâde Bayezid etrafındaki olayların istenmeyen şekilde gelişmesi üzerine onun katli için şu fetvâyı da yine Ebussuûd Efendi vermiştir:

Me'sele: Bir sultan-ı âdilîn ebnâsından biri, tâ'atten hurûc edip, bâzı kılâ'a müstevlî olup, ehline mal salıp cebr ile alıp, asker cem' edip gayri tarik ile ref'i mümkün olmayıp kitâle mübâşeret eyleseler. Anların kitâlleri ve sınıp cem'iyetleri dağılıncaya değîn kitâlleri şer'an helâl olur mu?

Elcevap: Helâldir, nass-ı Kur'ân-i azîm ile sâbit olmuştur. Hük-m-i şer'idir ve icmâ'-i sahabe-i kirâm dahi anın üzerinedir. Kitâle kâdir olanlar kitâlle, olmayanlar kelâm-ı hak ile ve du'â-i hayırla, ref'-i fitne ve fesâda sa'y etmek vâcibdir. Vallahu te'âlâ a'lem ve ahkem.

Bkz. Ertuğrul Düzdâğ, *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı: Fetâvâ-yı Ebussu'ûd Efendi*, (İstanbul: Şûle Yayınları, 1998), s. 305.

diyâr-ı 'izzet-medâra şeref-i civâr ile behremend ve se'âdet-i kurb-ı dâr ile ser-
bülend olanların 'uluvv-ı rütbetleri dâ'ire-yi beyândan bîrûn ve sumuvv-ı men-
ziletleri merâtib-i a'dâddan efzûn oldu. (...) Hemîşe Rabb-i 'izzet-i ceberût ve
Mâlik-i 'âlem-i mülk-i melekût ol südde-yi seniyye-yi 'âliyetü's-şânî ve 'atebe-yi
'aliyye-yi sâmiyetü'l-mekânî menât-ı nizâm-ı 'âlem ve medâr-ı mesâlih-ı kâffe-yi
ümem olmaktan hâli kılmayup de'âyim-i devletini sâbit ü üstüvâr ve kavâyim-i
şevketini pâyende vü berkarâr idüp rivâk-ı câh u celâlini evtâd-ı huluvda ma'kûd
ve zılâl-i ikbâlini mefârik-ı berâyâ üzerine memdûd kılıvire.²⁸

Elkâb bölümünden şehzâdeye hitâben yazıldığı anlaşılan mektubunda (58. Mektup) Ebussuûd Efendî, nâhoş bir durumdan duyduğu üzüntüyü dile ge-
tirmekte, ardından muhâtabının Kütahya'yı teşrifini kutlamakta, sonunda da
muhâtabının emeline (saltanata) ulaşması için duâ etmektedir:

(...) Bu dâhiye-yi hâ'ile ve vâkî'a-yı nâzilesi ki dâ'ire-yi 'ukûl ü evhâmdan hâricdür.
(...) Mahmiyye-yi Kütâhiyye lâzâlet meşhûneti bi'l-'avâtıfı'l-Îlâhiyye kudûm-ı
hümâyûn ve nüzûl-i rifâat-efzûn ile teşrif buyurulmuş. (...) Hakk sübhânehû ve
te'âlâ hazreti mübârek ü meymûn ve fûnûn-ı se'âdete mashûb u makrûn kılup
eyyâm-ı se'âdet-encâmunuz 'id ve leyâl-i devlet-intizâmunuz Kadr-i sa'id idüp
metâlib-i dîniyye vü dünyeviyyenüz husûle karîn ve me'ârib-i evleviyye vü uhre-
viyyenüzi vusûle rehîn kılup cenâb-ı refî'unuzı leyl ü nehârda ve hazar u esfârda
'ayn-ı 'inâyeti ile manzûr u melhûz ve 'avn u himâyeti ile mahmî vü mahfûz kılup
zılâl-i vücûd-ı şerîfünüzü kâffe-yi ehl-i 'âlem ve 'amme-yi benî-Âdem üzerine lâsi-
yyemâ 'âkifân-ı savma'a-yı ihlâs ve mücâvirân-ı hânkâh-ı ihtisâs üzerine memdûd
eyleye.²⁹

Mektupta birbiri ardınca yer alan bu ifâdeler ışığında, muhâtabın Şehzâde
Selim olma ihtimâli³⁰ kuvvetli görünmektedir. Şöyle ki, 1559 yılında taht için
Şehzâde Selim'le Konya Ovası'nda savaşıyor, yenildikten sonra da -Kızıldaş- İran'a
(Şâh Tahmasb'a) sığınıp Osmanlı Devleti'ni rencide eden Şehzâde Bayezid'in
Şehzâde Selim'in adamları tarafından 1562'de Kazvin'de idamından sonra Şehzâde
Selim sancak beyi olarak Kütahya'ya gelmiştir.

28 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendî, 329I, vr. 3b-4a.

29 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendî, 329I, vr. 27b-28a.

30 Bu mektubun muhâtabı ile ilgili bir diğer ihtimâl de Şehzâde Bayezid'dir ki, onun taht
hâmisi sıfatıyla Edirne'de bulunduğu sırada, Şehzâde Mustafa'nın 1553'te idamından
sonra Rumeli'de ortaya çıkan Düzmece Mustafa olayını bastırmada pasif davranması
olayın kendisi tarafından tertip edildiği dedikodularına yol açmış, dolayısıyla babası
Kanûnî ile aralarının açılmasına sebebiyet vermiştir. Ancak, mesele fazla büyümeden
babasından affını dileyen Şehzâde Bayezid Kütahya Sancağı'na atanmıştır.

Pâdişaha hitâben yazdığı iştiyâknâmede (86. Mektup) onun sâyesinde sıhhat ve âfiyetle makamında oturduğunu bildiren Ebussuûd Efendi, ömrünü uzatan mutluluk kaynağı olarak gördüğü sultanın İstanbul dışında bulunmasından dolayı içinde bulunulan mübârek günlerde (Ramazan ayı olabilir) ziyâretinden mahrum olduğunu ve bundan duyduğu üzüntüyü dile getirmekte; mektubun sonunda da muhâtabı için duâ etmektedir:

(...) Bizüm medd-i hayât ve menşe'-i meserrâtumuz mutâla'a-yı tal'at-ı hümâyûn-fâl ve müşâhede-yi cemâl-i bedâiy'-misâlinüz idi kutb-ı dâ'ire-yi dîn ü devlet ve merkez-i muhît-ı mülk ü millet olan mevkîf-ı 'azamet-penâhunuzun ahyânen aktâr-ı fesihatu'l-eknâfını ziyâret ü tavâf idüp husûsan eyyâm-ı mübâreke-yi ma'hûdede mülâzemet-i meclis-i sâmi-mekân ve huzûr-ı mahfil-i kuds-âşyân ile aksâ-yı medâric-i 'izzete i'tilâ ve a'lâ-yı me'âric-i rifâta irtikâ ider idük. 'Înân-ı 'azîmet-i hümâyûn yümn ü ikbâl ve se'âdet ü iclâl ile ol cevânibe mün'atîf olalı ol se'âdetlerden mahrûmuz.³¹

2.3. Tâziye ve Tesellîde Bulunma

Mektuplar arasında Ebussuûd Efendi'nin çeşitli kişilere göndermiş olduğu ta'ziyetnâmeler de yer almaktadır. Bunlar arasında, Hürrem Sultan'ın ölümünden dolayı Kanûnî'ye, Rüstem Paşa'nın ölümü üzerine Mihrûmah Sultan'a, Şehzâde Cihangir'in ölümünden dolayı Hürrem Sultan'a yazılanlar da vardır.

Hürrem Sultan'ın³² ölümü üzerine Kanûnî'ye gönderdiği ve mükemmel bir inşâ örneği olan uzun tâziye mektubunda (17. Mektup) Ebussuûd Efendi, kazâ ve kader iplerinin Allah'ın elinde olduğunu ve ölümü hiçbir beşerî gücün engelleyemeyeceğini vurgulamıştır. Ona göre eğer mümkün olsaydı tüm ümmet el birliği ile Hürrem Sultan'ın üzerindeki kara bulutları dağıtırdı. Dünya hayatını geçici bir gölge ve sahiplenilmemesi gereken ödünç bir elbiseye benzeten Ebussuûd Efendi, böyle bir hayatın zenginliğinin ve mutluluğunun da çok kısa süreceğini bildirmektedir:

(...) Eger bu dâhiye-yi dehyâ ve tâmme-yi kübrânun müdâfa'ası mümkün ü müyesser ve mümâna'ası maktûr-ı beşer olaydı cemâhîr-i ümem ve tavâyîf-ı ehl-i 'âlem bezl-i maktûr ve sarf-ı mechûd u meysûr idüp merhûmenün üzerinden yavuz yil esdürmezler idi. Lâkin 'ilm-i şerîfe rüşendür ki 'âkîfân-ı 'âlem-i nâsût biesrihim esîr-i 'aciz ü inkisâr ve rehîn-i züll ü iftikârdur. 'Înân-ı havl ü kuvvet ve zimâm-ı irâdet ü kudret cenâb-ı Rabbu'l-erbâb-ı Mâliku'r-rikâb celle celâluhû ve 'amme

31 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3751/1, vr. 125b-126a.

32 (ö.965/1558) (Kanûnî ile evlilik. 926?/1520?)

nevâluhû hazretinün kabza-yı takdîr-i bîtagyîr ve dest-i tedbîr-i münîrindedür. (...) Metâ'-ı hayât-ı dünyâ bir bızâ'a degüldür ki sebât u karâra kâbil ve devâm u istimrâra muhtemil ola bir libâs-ı müste'âr ve zill-i bikarârdur anunıla hâsıl olan igtinâm-ı ebedî ve ibtihâc-ı sermedî veşîkü'l-ızmihlâldür.³³

Şehzâde Mustafa'nın katlinden sonra Şehzâde Cihangir'in de 1553 yılında İrakeyn seferi esnâsında Haleb'de ölmesi Kanûnî'de büyük bir üzüntüye sebebiyet vermiştir.³⁴ Bu küçük şehzâdenin ansızın ölümü Hürrem Sultan'ı da derinden etkilemiş olmalıdır. Başlığı olmayan mektubun (70. Mektup) elkâb ve duâ bölümleri ile muhtevâsından Ebussuûd Efendi'nin bu tâziye ve tesellî mektubunu, son paragrafını da Kanûnî'ye hitâben yazarak, Hürrem Sultan'a gönderdiği anlaşılmaktadır, zira Hürrem Sultan ile Kanûnî'nin ortak evlât acısı budur.

Mektupta, Cihangir'in ardından çekilen elemelerin arttığı ve çokça gözyaşı döküldüğü haberi alınmış; bunların faydasız oluşuna bilakis merhumun ruhunu inciteceğine dikkat çekilmiştir:

(...) Cenâb-ı kuds-âşyân u cennet-mekân merhûm u mebrûrun müfârekatı âlâmı zâ'il olmayup belki yevmen feyevmen dahı ziyâde olur imiş. (...) Eger aglayup âlâm çekmegile merhûmı dünyâya i'âde mümkün olaydı yâhud âhiretde bir fâ'ide olaydı cemî'-i âlem 'ömrin aqlamagıla ve âlâm u ahzânıla geçürürler idi. (...) İmdi se'âdetlü pâd-şâh hazretlerinün cenâb-ı şerîflerinden tazarru' olunur ki Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretinün emr-i şerîfine rızâ ızhâr idüp müfârekatlarından gelen vahşet mehmâ-emken def'-i mizâc-ı şerîfe nev'an hael virecek kadar âlâmı hâtır-ı şerîfe getürmeyesiz ki andan merhûma fâ'ide olmadugundan gayrı zarar u ziyân dahı vardır. Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazreti sizün âlâmunuzı anlara bildürmegile bîhuzûr olurlar.³⁵

Üslûbundan, bu mektubun Şehzâde Mustafa'nın³⁶ ölümünden sonra annesi Mâhıdevran Gülbahâr Sultan'a³⁷ yazılmış olma ihtimâlından de söz edilebilir. Ancak babaya, sultana, halîfeye bayrak açarak asi olmuş bir şehzâdenin katlinin ardından Ebussuûd Efendi'nin ta'ziye mektubu yazması uzak bir ihtimaldir.

33 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3291, vr. 10b.

34 Bkz. Feridun Emecen, "Süleyman I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), 2010, XXXVIII, s. 69.

35 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3291, vr. 31b.

36 (d.921/1515 – ö.960/1553) (Şehzâdelik. Manisa 939/1533 – Amasya 948/1541)

37 (ö.988/1581) (Kanûnî ile evlilik. 920?/1515?)

Ebussuûd Efendi'nin Rüstem Paşa'nın³⁸ ölümü üzerine Mihrümah Sultan'a³⁹ ta'ziye ve tesellî muhtevâlî gönderdiği iki mektuptan biri (28. Mektup), Mihrümah Sultan'dan gelen mektuba cevaptır. Rüstem Paşa'nın ölümünden sonra Paşa ve etrafı ile ilgili ortaya çıkan bazı durumlar hakkında Mihrümah Sultan tarafından görüşü alınan Ebussuûd Efendi, Rüstem Paşa'nın herkesin üzerinde büyük hakkı olduğu, özellikle de kendisi üzerindeki haklarını ödemenin mümkün olmadığı, bu yüzden ilgili meselelere alâkasız kalmasının mümkün olmayacağını bildirmektedir:

(...) Tazâ'if-i kitâb-ı kerîmde bu za'ifden cenâb-ı cennet-mekân-ı kuds-âşyân merhûm u mebrûr hazret-i paşa-yı 'azîmü's-şân hakkında zuhûr iden evzâ' hâk-pây-ı şerîfde memnûn u meşkûr olmak iş'âr buyurulmuş. (...) Merhûm müşârun-ileyh hazretinün kâffe-yi ehl-i îmân husûsan fırka-yı 'ulemâ-yı a'yân lâsiyyemâ bu fakîr-i nâtuvân üzerinde hukûk-ı bîrr ü ihsânı ve ahkâm-ı lutf-ı bikerânı ol mikdâr degüldür ki bu mikdâr hıdmet ile binde biri edâ olına. Anlar öyle olup fakîr böyle kalmak kat'â hâtıra hutûr ve zamîre mürûr u 'ubûr iden umûrdan degül idi. Eyyâm-ı se'âdet-i rûz-efzûnlarından rahmet-i Rabb-i 'izzet ile müddet-i 'ömrümüz munkazî olup cem'iyetlerin perîşân görmemek matlab-ı aksâ vü mesned-i esnâmuz idi.⁴⁰

Bu ifâdeler, Ebussuûd Efendi'nin meşîhat makamına getirilmesinde Rüstem Paşa'nın tavsiyesi ve gayretinin olduğunu düşündürmektedir.

2.4. Himâyeye Karşılık Teşekkür

Başlığında Mihrümah Sultan'a hitâben yazılmış olduğu belirtilen ve baş tarafından eksîği bulunan teşekkürnâmede (54. Mektup), Kanûnî ve kızının birlikte, Allah'ın rızâsına uygun, mutlu bir şekilde yaşamaları için duâ eden Ebussuûd Efendi, Allah'ın kendisine bahsettiği bu iki nimetin (Kanûnî ve Mihrümah) farkında olduğunu, onlardan her zaman her türlü desteği gördüğünü, onların sâyesinde aklına gelmeyecek çeşitli ihسانlara mazhar olup yüksek mevkilere ulaştığını belirtmekte, onların da her türlü amaçlarına erişmeleri için duâ etmektedir:

(...) Bu za'if-i nâtuvân Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretinün bu iki ni'met-i celîlesinün kadrini bilen kullarından olup bu ni'metler devâmından gayrı hâtırına bir

38 (d.1500? - ö.968/1561) (1. Sadâret. 951-960/1544-1553) (2. Sadâret. 962-968/1555-1561) (Mihrümah Sultan ile evlilik. 946/1539)

39 (d.928/1522 - ö.985/1578) (Rüstem Paşa ile evlilik. 946/1539)

40 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 14b.

maksad u merâm hutûr itmek hâk-pây-ı şerîfe mahfî degül iken hâliyâ funûn-ı ni'am-ı celîletü'l-mikdâr u cemîletü'l-âsâr ifâza buyurılıp kulları hâkden ref buyurulmuş. Bu ni'am-ı celîlenün şükri bu zerre-yi bîmikdârün dâ'ire-yi istitâ'atından hâricdür. Lâkin cenâb-ı Kâzıyyu'l-hâcât ve Mucibu'd-da'vât dergâhından hezâr tazarru' u ibtihâlile mes'ûldür ki bu ihsân-ı bîpâyânı ahsen-i mükâfâtula mükâfât buyurup cemî'-i mekâsîd-ı dîniyye vü dünyeviyyelerinün hâtûr-ı şerîflerine gelenlerini ve gelmeyenlerini bile ahsen-i vücûh üzerine müyesser ü muhassal kılıvire.⁴¹

2.5. Tavassut Etme ve Referans Olma

Ebussuûd Efendi'nin insanî ve beşerî ilişkilerini açık bir şekilde ortaya koyan mektuplarından bir kısmı da şefakatnâmelerdir. Bir makam ve mansıp için birilerinin tavsiye edilip onlara referans olunduğu veya istek üzerine başkaları için tavassut edildiği mektuplara şefakatnâme veya tavsiyenâme dendiği bilinmektedir. Ebussuûd Efendi'nin bu türdeki mektupları yakınları ile ilgili isteklerini ihtivâ etmektedir.

Kanûnî'nin, Ebussuûd Efendi'nin ikinci oğlu Şemseddin Ahmed'in⁴² eğitimi ile ilgilendiği konusunda kaynaklarda bilgi mevcuttur ki oğluya ilgilenmesinden dolayı pâdişaha hitâben teşekkür mâhiyetindeki cevâbî mektubundan (44. Mektup)⁴³ da anlaşılmalıdır:

(...) Rebîb-i ni'met-i 'uzmâ ve rehîn-i hıdmet-i 'ulyâ garîk-ı bahr u berr-i ihsân halka-begüş-ı âstâne-yi 'âlî-şân bende-yi muhlis-ı kemîne ve çâker-i muhtass-ı dîrîne Ahmed bendeleri gûşe-yi kitâb-ı kerîmde zikr buyurulmuş. Ne katredür ki reşha-yı hâme-yi bedâyî'-nigâr ile mestûr yâ ne zerredür ki lafz-ı gevher-nisârda mezkûr ola. Bu mertebede olan hukûk-ı 'inâyât-ı Hudâvendînün 'uhde-yi şükriyenden hurûc nice mutasavverdür.⁴⁴

41 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 26b-27a.

42 (d.944/1537 – ö.19 Cumâdelülâ 970/15 Ocak 1563) (Rüstem Paşa Medresesi. Safer 963// Aralık1555/Ocak1556) (Haseki Pâyesi. Muharrem 966//Ekim/Kasım 1558) (Sahn-ı Se-man Dâhili. Muharrem 967//Ekim/Kasım 1559) (Şehzâde Medresesi. Rebîulâhır 969// Aralık 1561/Ocak1562). Bkz. Nev'î-zâde Atâyî, *Hadaikü'l-Hakaik*, s. 32-33.

43 Mektubun bir kısmı Peçevî Târihi'nde de yer almaktadır; mektuptan önce şöyle bir not vardır:

(...) *Ve mabdûm-ı mezbûrun bi'z-zât terbiyelerine se'âdetlü pâd-şâh-ı 'âlem-penâh hazretlerininün dahı takayyüd-i hümâyûnları var idi hattâ hazret-i Monlâya bir tezkere-yi hümâyûnlarında tezkir buyurulmagıla Monlâ hazretleri dahı cevâb yazup ve ihlâs u 'ubûdiyyet 'arz kılmışlar 'aynıyla bu ta'bir-i dil-pezir ol tezkere-yi lânazîr sûretinden bu mahalle ketb ü tahrîr olındı.*

Bkz. Peçevî İbrâhîm Efendi, *Târih-i Peçevî*, c. I, s. 66-67.

44 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 22a.

Ebussuûd Efendi, Kanûnî'ye gönderdiği şefakatnâmede (16. Mektup) oğlu Ahmed'in Bayezid Medresesi'ne beş akçe günlükle "i'âde" (bir çeşit mülâzemet) vazîfesiyle "mu'id" (müderris yardımcısı, müzâkereci) olarak atanmasını istemek-
te, oğlunun da bu görevi lâyıkiyla yerine getirebileceğini bildirmektedir:

(...) Sultân Bâyezîd Hân 'aleyhi'r-rahmeti ve'r-Rıdvân hazretlerinin mahmiyye-yi Kostantiniyyede vâkı' olan medreselerinin yevmi beş akçe ile i'âdesi hıdmeti mahlûl olup râfi'-i ruk'a-yı du'â Mevlânâ Ahmed bendeleri hıdmet-i mezbûreye lâyık u müstahıkk olmanın tevcih olunup sadaka buyurılmak recâsına vâkı'-ı hâl 'arz olındı.⁴⁵

Başlığında Manisa'da şehzâdeliği sırasında Sultan Murad'ın⁴⁶ lalasına, ki Ferruh ya da Ca'fer Bey olabilir, gönderdiği belirtilen mektupta (8. Mektup) Ebussuûd Efendi, önceden kendisine iyi hâli ve başarısı hakkında lala tarafından görüş bildirilen oğlu Mahmud'un,⁴⁷ mesleğinde daha da ilerleyebilmesi için şehzâde veya sultana yakın bir yerde görevlendirilmesini istemektedir.⁴⁸

(...) Dâ'i-yi devlet-hâh ve muhlis-ı bîştibâh Mevlânâ Mahmûd Çelebi du'â-gû-yunuzun muhalled olduğu hıdmetde bez-i mechûd ve sa'y-ı ma'hûd idüp keşf-i müşkilât-ı mühimme ve hall-i mu'zılât-ı mülimmede hüsn-i fi'âli ve intizâm-ı hâli derc buyurulmuş. El-hamdu lillâhi te'âlâ andan recâ olunan dahî ol idi. (...) Ammâ zamîm-i hatîr-i 'âlem-ârâya hafî olmaya ki kevâkib-i seyyârenün yümn-i şerefdan gâyet ba'id olanınun ehad-i neyyireyne bir vechile ittisâl ü kırânı vâkı' olsa kemâl-mertebede yümn ü şeref iktisâb ider.⁴⁹

Ebussuûd Efendi, oğulları için yazıldığı tahmin edilen bu şefakatnâmelerin ve muhtemelen benzeri maksatlarla yazılmış ama henüz elde olmayan diğer mektupların muhtevâlarındaki isteklerin karşılık bulması ile muhâtaplarına duâ muhtevâlî teşekkürnâmeler göndermiştir.

45 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 10a.

46 (III. Murad) (d.953/1546 – ö.1003/1595) (Şehzâdelik. Manisa 969/1562) (Saltanat. 982-1003/1574-1595)

47 (ö.Ramazan 963//Temmuz/Ağustos 1556). Bkz. Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi*, s. 26.

48 Kaynaklarda verilen bilgilere göre III. Murad'ın şehzâdelik yıllarında Mahmud Efendi hayatta değildir. Mektubun üslûbundan Ebussuûd Efendi'nin oğlu olduğu anlaşılan Mahmud Efendi'nin ölüm tarihinin tespiti veya -mektubun başlığında Murad olduğu belirtilen- muhâtap şehzâdenin kimliği konusunda bir karışıklık söz konusudur.

49 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 7a.

Mihrümah Sultan'a hitâben yazdığı mektupta (39. Mektup) Ebussuûd Efendi, oğlu Şemseddin Ahmed medrese verilerek Üsküdar'daki Rüstem Paşa medresesine atanması üzerine, bu atanmayı sağlayan Mihrümah Sultan ile birlikte Rüstem Paşa'ya teşekkür mâhiyetinde duâlarda bulunmaktadır:

(...) Âsaf-ı Cem-iktidâr a'nî cenâb-ı vezîr-i Ferîdün-vekâr hazretleri mefâhır-ı 'aliyye ve me'âsir-i seniyyeleri muktezâsınca ebvâb-ı 'inâyet ü ihânların meftûh kılup medrese-yi şerîfe-yi 'aliyyetü's-şân u ref'atu'l-unvânların kadîmî rebîb-i ni'met ü rehîn-i hizmetleri olan Ahmed bendelerine sadaka buyurmuşlar. Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazreti celle celâluhû cümleñüzün se'âdetlerin müstedâm kılup (...)⁵⁰

Ebussuûd Efendi Mihrümah Sultan'a gönderdiği bir diğer mektupta (48. Mektup), oğulları Ahmed ve Mahmud'un, görevlerinde terfi etmelerini sağladığı için teşekkür etmektedir:

(...) Bu za'if ü nâtuvân Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretinün bu iki ni'met-i celîlesinün kadrini bilen kullarından olup bu ni'metlerün devâmından gayrı maksad u merâm hâtıra hutûr itmedüğü hâk-pây-ı şerîfde rûşen iken hâliyâ funûn-ı ni'am-ı celîle ve esnâf-ı 'inâyât-ı cemîle ifâza buyurilup Ahmed ve Mahmûd kulcugazları hâkden a'lâ-yi 'illiyyîne ref' buyurılmış. Bu zerre-yi bîmecâl bu ni'met-i 'azîmenün 'uhde-yi şükürden çıkmak muhâldür.⁵¹

Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin oğlu ve Ebussuûd Efendi'nin damadı olan Fuzayl Çelebi⁵² hakkında vezîriâzama yazmış olduğu cevâbî mektupta (27. Mektup), muhâtabının Fuzayl Çelebi'yi Medîne kadılığına getirme fikrinin Allah'ın bir ilhâmı olduğunu belirten Ebussuûd Efendi, Hazret-i Ebûbekir soyundan gelen adayın ilim ve ahlâk yönlerinden bu mansıb için en uygun kişi olduğunu vurgulamaktadır. Mektupta, Fuzayl Çelebi'nin bu önemli görevde sultanı ve vezîriâzamı en güzel şekilde temsil ederek Haremeyn (Mekke ve Medîne) halkını her yönden memnun edeceği de belirtilmiştir:

(...) Mehbit-ı Rûh-ı Emîn menzil-i vahy-i mübîn a'nî Medîne-yi Münevveretü'l-etrâf u mu'attaratu'l-eknâf sallî te'âlâ 'aleyne men şerrefehâ ve sellem kazâsı rebîb-i ni'met-i uzmâ ve rehîn-i hizmet-i 'ulyâ Mevlânâ Fuzayl Çelebi bendelerine sadaka

50 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 19b.

51 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 23b-24a.

52 (d.920/1514 – ö.13 Muharrem 991/6 Şubat 1583) (Ebussuûd Efendi'nin Kızıyla Evlilik. 951-52/1544-45) (Mekke Kadılığı. Reb'ulâhır 969-Cumâdelâhıre 971//Aralık 1561/Ocak1562-Ocak/Şubat 1564). Bkz. Nev'î-zâde Atâyî, *Hadaiku'l-Hakaik*, s. 275. Atâyî'nin Fuzayl Çelebi'yi Mekke Kadısı olarak göstermiş olmasına karşılık, Çelebi'nin adının mektupta "Medîne" kadılığı için geçmesini ayrıca değerlendirmek gerekir.

buyurılmak hâtır-ı 'âtır-ı 'utârid-te'sîre hutûr eylemiş. Allâh sübhânehû ve te'âlâ a'lem ilhâmât-ı Rabbâniyye kabilindendir. 'İlm ü diyânet cihetinden ve hulk-ı cemil ü emânet cihetinden ve tama' u garazdan nezâhet cihetinden ve sâ'ir evsâf-ı cemile cihetinden ol makâm-ı şerîfe bundan enseb kimesne yoktur. Husûsan cenâb-ı Yâr-ı Gâr hazret-i Sıddîk-ı nâmdâr nesl-i şerîfinün bu 'asrda zâten ve mansıben bundan eşref kimesnesi yoktur. (...) Ol makâm-ı 'azîmü's-şânda ahkâm-ı şer'ıyyeye mübâşeretde ve halkıla hüsn-i mu'âşeretde cenâb-ı hâkân-ı rûy-ı zemîn halîfe-yi Resûl-i Rabbu'l-âlemîn halledellâhu zılâle hılâfetuhû 'alâmefârîkî'n-nâsi ecma'in hazretinün ve cenâb-ı refi'unuzun temâm-ı rızâ-yı şerîfleri üzerine hıdmet idüp 'ilmi ve 'ameli ile ve âdâb u ahlâkı ile Haremeyn-i Şerîfeyn ehlinün ve eknâf-ı memâlikden gelen âfâkîlerin kalblerin teshîr idüp du'â vü senâları muzâ'af olmağa sebep olur.⁵³

Ebussuûd Efendi'nin, oğlu Şemseddin Ahmed'e medrese verilmesi üzerine teşekkür için Mihrûmah Sultan'a yazdığı mektubun (39. Mektup) giriş bölümündeki

(...) Bu dâ'î-yi kemîne ve muhlis-ı dîrîne ol dergâh-ı celîlün kadîmî devlet-hâhı olup âbâ'-i 'izâm ve ecdâd-ı fihâmunuzun 'asr-ı şerîflerinden kalmış dâ'inüz oğlu dâ'inüzdür. Cedd-i a'lâ vü a'zamunuz merhûm u mebrûr Sultân Bâyezîd Hân 'aleyhi'r-rahmeti ve'r-Rıdvân hazretlerinün mübârek ellerin öpmek şerefi ile müşerref olmuş tâ'ife-yi 'ulemâ vü meşâyıhda bu fakîr ile birâderüm Şeyh du'â-gûyunuzdan gayrı kimesne kalmamışdır.⁵⁴

cümlelerinden, onun "Şeyh" adında bir erkek kardeşinin olduğu anlaşılmaktadır. Burada Ebussuûd Efendi, o dönemdeki ulemâ ve meşâyıh arasında kendisi ve kardeşinden başka, Mihrûmah Sultan'ın dedesinin babası II. Bayezid'in elini öpme şerefine erişen kimse kalmadığını vurgulamaktadır.

Bu mektupta sözü geçen birâderinin oğlu Dervîş Mehmed'le ilgili bir isteğinin yerine getirilmesi üzerine vezîriâzama, ki Rüstem Paşa olma ihtimâli yüksektir, duâ mâhiyetli bir teşekkür mektubu (30. Mektup) göndermiştir:

(...) Rebîb-i ni'met ü rehîn-i hıdmet birâder-zâde Dervîş Mehmed bendeleri hâkden aksâ-yı me'âric-i 'izzete ref' buyurulmuş.⁵⁵

Ebussuûd Efendi yakınları dışında başkaları için de gerektiğinde tavassutta bulunmuştur. Kazaskere göndermiş olduğu bir ricâ tezkiresinde (49. Mektup)

53 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 14a.

54 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 19a.

55 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 15b.

kendisi tarafından ve de ilmiyye sınıfına mensup olanlarca ahlâkî, ilmî üstün nitelikleriyle tanınan Şeyhzâde⁵⁶ için emeklilik döneminde (kalan ömründe) maîşetine yetecek bir vazîfe istediğini bildirmektedir:

(...) Kâffe-yi 'ulemâ bildükleri Şeyh-zâde du'âcunuz ki fûnûn-ı fazl u ma'ârif ile ma'rûf verâ' u takvâ üzerine cemî'-i evkâtın geçürüp kâffe-yi ehl-i İslâmî tarîk-ı Hakka irşâd itmege sarf idüp neşr-i 'ulûm-ı Rabbâniyyeye müdâvim ve da'vât-ı devlet-i sultâniyyeye mülâzim Hakk te'âlâ hazretinün bir 'abd-i sâlihıdır. Hâliyâ ehl ü 'iyâlinün ma'âşları emrinde muzâyakası ile muztarr olup mütevekkilen 'alel-lâhi te'âlâ Mukassim-i erzâk-ı 'âlemîne müteveccih oldı. Tefâsil-i ahvâli zamîr-i münîrünüze ma'lûmdur. Mercûdur ki Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazreti ma'îşetine kifâyet ider ni'met müyesser buyura. Gelüp hıdmetinde müstemirr olup huzûr-ı kalbile bakıyye-yi 'ömrin hâkân-ı rûy-ı zemîn halledellâhu subhânehû ve te'âlâ zilâle saltanatuhû 'âlâmefarıkı'l-'âlemîn hazretlerinün da'vât-ı devletlerine sarf ey-leye inşâ'allâhu te'âlâ.⁵⁷

Bu mektubun devamında Ebussuûd Efendi'nin

(...) Fakîr katında mesâlih-ı nâsa karışmaktan münker emr yok iken müşârun-ileyhün istihkâk u zayk-ı hâlin bilüp sükût itmegile 'indellâhi te'âlâ mes'ûl olmak havfından terk-i 'âdet olunup sûret-i hâli zamîr-i münîre tezkîr olındı.⁵⁸

cümlelerinde, aslında kendisinin bir çeşit iş takipçiliği anlamına gelen bu tür ilişkilere sıcak bakmadığını belirtmektedir. Diğer şefakatnâmelerde görülmeyen bu açıklama ifâdelerinin kazaskere (alta) gönderdiği ricâ tezkiresinde görülmesi de ayrıca dikkat çekicidir.

2.6. Kendisi İçin Aracılık (Şefâat) İsteği

Müşkül bir durumla ilgili şikâyeti bir üst makama iletmesi için muhâtaba bildiren mektuplara şefâatnâme denmiştir ki bu mektuplar aynı zamanda bir

56 Eş-Şeyh 'Abdurrahman b. Eş-Şeyh Cemâlüddin El-Merzifonî. (d.910/1504 – ö.971/1563-64) (Emeklilik. 942/1535-36). Emeklilik döneminde Cezerî Kâsım Paşa Câmii'nde hatib, Defterdâr Mehmed Çelebi Dârülhadis'inde muhaddis ve edîb, daha sonra Ayasofya Câmii Sultan Mehmed Kürsüsünde vâiz, müzekkir, muhaddis ve müfessir olarak görev yapmış; Kur'an-ı Kerîm kırâ'atı ile de meşhur olmuştur. Ebussuûd Efendi'nin kaleminden çıkan Arapça bir icâzetnâme Şeyhzâde'nin faziletine delil olarak gösterilmektedir. Bkz. Bkz. Nevî-zâde Atâyî, *Hadaiku'l-Hakaik*, s. 82-83.

57 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 24a-24b.

58 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 24b.

şikâyetnâme de ihtivâ ederler. Ebussuûd Efendi'nin mektupları arasındaki şefâatnâmelerin muhâtabı vezîriâzamlardır. Bu şefâatnâmelerinden 2'si, hayatının son yıllarında kendisine haylice sıkıntı veren, II. Selim'in şehzâdelik ve pâdişahlık döneminde yanında bulunan nedîmi Musâhib (Müteferrika) Celâl Bey'in iftirâları ve husûmeti ile ilgilidir.

Ebussuûd Efendi'nin Sokollu Mehmed Paşa'ya Celâl Bey'le ilgili 2 mektup yazdığı bilinse de, mektuplardaki ifâdelerden bu konuda en az 3 mektup yazdığı anlaşılmaktadır. Bu mektuplar vasıtasıyla Ebussuûd Efendi'nin nihâit hedefi, kendi sıkıntılı durumundan Sultan II. Selim'in haberdâr olmasıdır. Öncelik sonralık ilişkisine göre mektuplardan ilkinde (61. Mektup) Celâl Bey'in yazdığı Allah, şeriat ve ulemâ (zâhir ulemâsı olmalı) hakkında edep dışı fâhiş sözler ihtivâ eden bir manzûmeden bahsedilmektedir. Celâl Bey bu manzûmeyi meclisine katılanlara okumuş, nüshalarını yaymıştır. Bu arada, Ebussuûd Efendi'ye atfedilen ve Celâl Bey ve bu manzûmesi ile ilgili fetvâlar ihtivâ eden bir mektup Sultan II. Selim'e sunulmuştur. Ebussuûd Efendi kendisinin bu mektup ve fetvâlarla ilgisinin olmadığını, kimin sunduğunu veya sundurduğunu bilmediğini, durumdan şikâyetçi olduğunu bildirmektedir:

(...) Bundan akdem rikâb-ı hümâyûn-ı sultânîye Celâl hakkında bir mektûb sunuldukda mahfil-i menî'-i sultânîde fakîre isnâd itdüğü istimâ' olındukda tahammül olup cezâsı Hakk te'âlâ hazretine tefvîz olunmuş idi. Hâlâ istimâ' olındı ki ol mertebe ile kanâ'at itmeyüp ratb u yâbis fûnûn-ı fuhşîyyâtı câmi' bir dâstân nazm idüp içinde cumhûr-ı ulemâyâ ta'n u ihânet ve ahkâm-ı şer'-i şerîfi kadh u istihzâ idüp meclisine gelen erâzil ü evbâşa iftihâren okıyı virüp sâ'ir mecâlis-i ehl-i hevâya dahı sûretin virüp şâyi' u zâyî' idüp şer'-i şerîfun ve ehlinün 'ırz u 'unvânların pây-mâl eylemiş. Ba'z kimesneler nüshasın getürdiler gördük. (...) Şer'-i şerîf-i 'azîzü'l-cenâbun bu mikdâr zilletine mü'min olan tahammül itmek mümkün degüldür. (...) Ol sunılan mektûbdan aslâ haberüm yokdur. İçinde ne yazılmışdur bilmezsin. Ve sunan ve sunduran kimdür bilmezsin ve şimdi dahı bilmezsin. Ol şahsun dâstânı fehvâsından bir kaç fetvâ bile sunulmak fehm olunur. Ol fetvâların fehvâlarına şimdi aslâ şu'ûrum yokdur. Yazdum ise yazdugum vakt kimün hakkında yazılmışdur ve kim yazdurmuşdur vukûfum olmamışdur. (...) 'Arz-ı şerî'at-ı şerîfeye bigünâh bu vechile ihânet iden şahsun hâlini ve bu bâbda benüm hazret-i halîfetullâhdan Hakk te'âlâ hazretinün hükmini istid'â itdügümü pâyeyi serîr-i saltanata 'arz idesiz.⁵⁹

Bu mektubun "mazmûnunun sûret bulmaması" üzerine Sokollu'ya yazdığı diğer mektupta (78. Mektup) kendisine ciddî sıkıntılar veren bu olayla ilgili

59 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 28b-29a.

vezîriâzam ve pâdişahın bir şey yapmamaları hâlinde şikâyetin son merci’i olan Allah’a sığınacağını bildirmekte, halîfeye bir nevi gözdağı vermektedir:

(...) Bundan akdem Celâlden bu fakîre isâbet iden umûr için hıdmet-i ‘aliyyenüze du‘â-nâme yazılıp tafsil üzerine pâye-yi serîr-i saltanata ‘arz olına diyü tazarru‘ u istidâ olunmuş idi. Niçe zemândur ki aslâ eseri zâhir olmadı. (...) Egerçi sizlerden müsâ‘ade olmayacak hazret-i halife-yi rûy-ı zemîn halledellâhu zılâle saltanatuhû ‘ale’l-‘âlemîn cenâb-ı refî‘ine ilticâ vü tazarru‘a dahı me‘mûruz. Lâkin şimdiye degin metâlib-i dünyâdan bir matlab için pâye-yi serîr-i sultânî cenâbına bir satr yazmak vâkı‘ olmamış iken şimdi bir şikâyet-nâme yazmak aslâ lâyük görilmeyüp sûret-i hâl hıdmet-i ‘aliyyenüze ‘arz ile iktifâ olunmuşdur. Eger müsâ‘ade vü imdâd yok ise işâret buyurıla ki esbâbdan kat‘-ı ‘alâka idüp hemîşe kâffe-yi mühimmâtı ve cümle-yi mülimmâtı tazarru‘ u münâcât ide geldüğümüz dergâh-ı ‘âlempenâh-ı Rabbâniye ilticâ idelüm.⁶⁰

Ebussuûd Efendî’nin bu mektupları amacına ulaşmış görünmektedir. Gelibolulu Âlî eserinin “Celâlî” ile ilgili bölümünde bazı rivâyetleri nakletmiştir. Buna göre, Fazlullah-ı Hurûfî’nin Câvidan adlı eserine fazla râğbet ettiği için Ebussuûd Efendî II. Selim’e mektup göndererek Râfızılık ve ilhâdla suçlanan Musâhib Celâl Bey’in muhterem hareme girişinin câiz olmadığını bildirmiş, bunun üzerine ona Şam Beylerbeyliği uygun görülerek saraydan uzaklaştırılmak istenmiştir. Celâl Bey’in, doğum yeri Manastır’a dönmek istemesi üzerine de Sokollu çok in‘âm ve ihsanda bulunarak onu Manastır’a göndermiştir.⁶¹

Vezîriâzama hitâben yazdığı bir arz-ı hâlde (62. Mektup), zarûrî durumlarda müderrislerin medrese dışında ders verebilecekleri ruhsatının son dönemde sultanın emri ile kaldırıldığını belirten Ebussuûd Efendî, gücünün günden güne azaldığını, -iftâ ile ilgili- meşgûliyetinin ise oldukça arttığını ve zamanının yetmediğini, sıkıştığı zamanlarda dersleri evinde yapıp yolda geçecek zamanı diğer işlere kullanması için -muhâtabı aracılığıyla- pâdişahın iznini istediğini bildirmektedir:

(...) Bu za‘îfün yevmen feyevmen za‘fî mütezâ‘if ve eşgâli mütezâyid ü müterâdif olup tedbîr-i mesâlih-ı mühimme ve tedârük-i nevâzil-i mülimmeye evkât müsâ‘ade itmez olup bi’z-zarûre ba‘z-ı mühimmât-ı umûr ‘avk olunmak lâzım gelür oldı. Eger gâhî kemâl-i muzâyaka vü ıztırâk evkâtında hıdmet-i ders evde ikâmet olunup ders-hâneye varup gelince giçen evkât ba‘z-ı levâzım-ı

60 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendî, 329I, vr. 34b.

61 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü’l-Abbâr’ın Tezkire Kısım*, s. 298-301.

mühimmeye sarf olunmagıçün izn-i hümâyûn istid'â olunmak bu fakîrden sû'-i edebe mahmûl olmaz ise mercûdur ki pâye-yi serîr-i a'lâya 'arz olunmaga 'inâyet olına.⁶²

Ebussuûd Efendi'nin, son dönemlerinde yazdığı anlaşılan bu mektubun muhâtabının Vezîriâzam Sokollu Mehmed Paşa olma ihtimâli kuvvetlidir.

Vezîriâzama hitâben gönderdiği başka bir mektubunda (83. Mektup) kendi köşesinde gece gündüz tüm çocuklarıyla saltanat ve devlet için duâ ettiğini, ancak, "gözden ırak olan gönülden ırak olur" sözünün anlamının gerçekleştiğini, son zamanlarda pâdişahın kendisine olan alâkasının kesildiğini, verdiği bir sözün karşılığının da geciktiğini belirtmektedir. Hattâ her yönden kendisinden daha aşağı bir konumda olanlara alâkada öncelik tanınmasından üzüntü duyduğunu ifâde etmekte, bu konuyu pâdişaha iletmesini istemektedir:

(...) Bu bende-yi mihnet-dîde dîdeden dür olmagıla dilden dür olup ve didârdan mehcûr olmagıla bir vechile müte'ellim ü bîhuzûrdur. (...) Ol mazhar-ı 'adl ü dâd hazretlerinün du'â-yı devlet-i dâ'imü'l-izdiyâdı bu bende-yi hâlisu'l-vidâd ve çâker-i muhlisu'l-fu'âd ile evlâdınun evrâdı olup a'kâb-ı salavâtta ve evkât-ı halavâtta hadden bîrûn huşû'-ı derûn-ı pür-hûn ile ve 'adden efzûn huzû'-ı hâtır-ı mahzûn ile dâ'î ve bu diyârın 'azîzlerine du'â itdürmekde sâ'î olmakda aslâ tahayyül-i kusûr ve kat'â tevehhüm-i fütûr yok iken se'âdetlü sultânunun evveliden ide geldiği 'inâyet-i bigâyetlerinde ve ri'âyet-i bînihâyetlerinde bisebeb nev'an kusûr ve bilâvechin minvech fütûr şüyû' bulup ve âstân-ı merhamet-âşyânlarına istinâdum mahsûr ve 'atebe-yi mekremet-mekânlarına intisâbum maksûr iken hâk-pây-ı kimyââsâlarına yüz sürdüğüm esnâda buyurdıkları va'de-yi kerîme vefâsında tâlî'-i menhûsum ve baht-ı menkûsum te'sîrinde te'hîr vukû' buldı ve derecâtıla bu bende-yi memnûn ve efgende-yi mahzûndan bi'z-zât ve bi'z-zemân dûn olanlar niçe kerre takdîm olinmakdan hâtır-ı meksûr mecrûh ve lâyezâl bâb-ı melâl-i mühlikür-ricâl bâl-i perişân-hâlde meftûh olup (...)⁶³

2.7. Hediyeleşme ve Diğer Gönderiler

Bir hediyein veya kendisinden talep edilen bir şeyin muhâtaba gönderiliyor olması ile ilgili yazılan mektuplara irsâlnâme adı verilmiştir. Manisa'da bulunan şehzâdeye gönderdiği mektupta (11. Mektup) Ebussuûd Efendi, yazmış olduğu

62 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 29b-30a.

63 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 39a.

tefsîrin bir nüshasını şehzâdenin isteği üzerine onun kethudâsıyla gönderdiğini bildirmektedir:⁶⁴

(...) Cenâb-ı şâmihu'l-eyvân ve râsihu'l-erkânları kıbelinden bu 'âkif-i savâmi'-i humûl ve mücâvir-i hânkâh-ı za'f u zübûl killet-i bızâ'a ve 'adem-i istitâ'a ile tesvîd itdüğü tefsîrün bir nüshası ol cenâb-ı refî'u'l-kıbâba ref' olunmaga işâret-i 'aliyye buyurılmagin imtisâlen bi'l-emri'n-nâfizi li'l-Hakkı lâzâle câriyen fiaktârî'r-rub'î'l-meskûn nâfizen fimesâlikihî ve menâkibihî mut'an fimeşârikihî ve megâribihî bir nüsha tertîb olup rebîb-i ni'met-i 'uzmâ rehîn-i hıdmet-i 'ulyâ ked-hudâ kullarına teslim olındı.⁶⁵

Vazifesini tebrik etme amacıyla Budin Paşası'na gönderdiği mektupta (15. Mektup) ona hediye olarak bir doru at gönderdiğini bildiren Ebussuûd Efendi, muhâtabının başarısı için duâ etmektedir:

(...) Cenâb-ı refî'u'l-kıbâba teberrüken ve teyemmünen bir torı aygır at irsâl olındı. Rikâb-ı hümayûnunuza yarar zann olunur. Mercûdur ki karîn-i kabûl olup ıstabl-ı 'âmirede olması müstetbi'-i meyâmin ü berekât olup hemvâre se'âdet atına süvâr ve cemî'-i umûrda kâm-kâr u kâm-rân olasız.⁶⁶

Mektubun muhâtabı olan paşanın, Sokollu Mehmed Paşa'nın vezîriâzamlığı döneminde (1565-1579) Budin Beylerbeyi görevinde (1566-1578) bulunan amcasının oğlu Sokollu Mustafa Paşa olması kuvvetle muhtemeldir.⁶⁷ Bu ihtimâlin doğruluğu, hediyeleşmenin Ebussuûd Efendi'nin muhâtabı ile şahsî hukukunun

64 Mektubun muhâtabı konusunda nüshaların başlıklarından kaynaklanan bir karışıklık ortaya çıkmıştır; bir nüshanın başlığı "*Magnisâda şeh-zâde cânibine gönderilendür*", diğer nüshanın başlığı ise "*Merhûm Sultân Selîm-i Sâni Magnisâda şeh-zâde iken Ebu's-su'ûd-ı merhûmdan kendi tefsîri nüshasını taleb itdüükde nüsha-yı tefsîr ile göndermişdür*" şeklindedir. Tefsîrin tamamlandığı Şa'bân 973//Şubat/Mart 1566 tarihinde ve sonrasında (1562-1574) Manisa'da Şehzâde Murad bulunmaktadır. Eğer tefsîrin Şehzâde Selim'e gönderildiği kesirse Manisa'ya değil de, Eylül 1566 (Kanûnî'nin ölümü) tarihine kadarki 6-7 aylık süre içerisinde Kütahya'ya gönderilmiş olması gerekir.

65 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 8a-8b.

66 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 9b.

67 1541'de fethinden sonra Budin'e beylerbeyi olarak atanan 12. paşa olup 1566-1578 yılları arasındaki 12 yıllık görev süresiyle de Budin beylerbeyleri arasında bu görevde en fazla kalan devlet adamıdır. Budin'in Osmanlı iç ve dış siyaseti ile ilgili önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bkz. Yasemin Altaylı, "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa (1566-1578)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49/2 (2009), s. 159-160.

seviyesini gösterebileceği gibi, vezîriâzam Sokollu Mehmed Paşa ile ilişkilerinin sağlamaştırılması yolunda yapıldığını da düşündürebilir.

Ebussuûd Efendi'nin hediyeleşmeleri çerçevesinde ele alınabilecek mektuplardan bazıları da gelen hediyelere gönderdiği teşekkür mektuplarıdır. Bu mektuplarda, muhâtap ile ilgili hayırlı haberlerin en önemli hediye sayıldığı bildirilmektedir. Ebussuûd Efendi'nin Mekke şerifinden gelen hediyeler için göndermiş olduğu teşekkürnâme (50. Mektup) bu minvaldedir:

(...) Ma'rûz-ı nâdî-yi hatîr budur ki tazâ'if-i mektûb-ı mergûb-ı belâgat-üslûbda münderic olan enbâ'-ı mizâc-ı şerîf ve ahbâr-ı âfiyet-i 'unsur-ı latîf bu dâ'î-yi devlet-hâha eccl-i regâyib ve 'azz-ı me'ârib olup sâ'ir tuhaf-ı seniyye ile tetimme vü tek-mil ve teznîb ü tezyilden bi'l-külliyeye müstagnî iken anunıla iktifâ buyurılmayup fînûn-ı tuhaf u hedâyâ ve sunûf-ı turaf u 'atâyâ ithâf buyurulmuş.⁶⁸

Ebussuûd Efendi, kendisinin fetvâ kâtipliği görevinde de bulunmuş olan Bozanzâde Mahmud Efendi'nin Rodos'tan gönderdiği limon şarabı (limon sirkesi veya bir çeşit limonata) ve üç fiçî hâlis bal için de benzeri bir teşekkür mektubu yazmıştır:

(...) Bize ekrem-i hedâyâ-yı râ'ika ve a'zam-ı 'atâyâ-yı fâ'ika haber-i hayrunuz ile hayr-du'ânuz iken ol diyârun tuhaf-ı seniyyesinden şerâb-ı leymûn-ı a'lâ ve üç fuçî 'asel-i musaffâ irsâl itmişsiz. Gelüp bikusûr vâsıl oldu. Lutf idüp tekellüfât-ı sûriyeden ferâgat olunup hayr-du'â ve haber-i hayrlarunuz irsâli ile iktifâ idesiz.⁶⁹

Şemsî Ahmed Paşa (ö.988/1580) küçük yaşlarında Yavuz Sultan Selim'e hizmet etmiş, Kanûnî döneminde Rumeli Beylerbeyliği makamına yükselmiş, II. Selim zamanında da onun vezir ve musâhibi olmuş olan, şâir, devlet adamıdır. Ebussuûd Efendi ile Şemsî Paşa arasında bir edebî diyalog bulunmaktadır. Şöyle ki, Ebussuûd Efendi Şemsî Paşa'nın silsilesini ve özgeçmişini onun ağzından, mesnevî formunda 41 beyitlik bir manzûmede ince mizâh yoluyla dile getirmiştir.⁷⁰

68 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 25b.

69 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 4a.

70 Tayyâr-zâde Ahmed 'Atâ, *Târîh-i 'Atâ*, c. 4, s. 113-114 (Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi: Târîh-i Enderûn*, c. IV, s. 201-205.). Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Muhittin Eliaçık, "Ebussuûd Efendi ile Şemsî Paşa'nın Manzum Yazışmaları", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu 23-25 Kasım 2007 -Bildiriler-*, c. 2, (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2008), s. 947-960.

Burhânuşşerî'a Mahmud'un Vikâyetü'r-Rivâye adlı fıkıh eserini 450 beyitle muhtasar bir şekilde tercüme etmiş,⁷¹ güyâ, Ebussuûd Efendi'nin edebî seviyesini ölçmek için eserini ona göndermiştir. Durumu fark eden Ebussuûd Efendi de, eserin sözde "Besmeyleyle olur 'inâyet-i Hak / İsm-i Zâtun bize hidâyeti çok" şeklindeki matla'nın mısralarına bağlama uygun birer mısra eklemek suretiyle iki ayrı beyit çıkarıp bir notla (26. Mektup) îade etmiştir:

*Besmeyleyle olur 'inâyet-i Hak
Hamdeyleyle bulur suhan revnak*

*İsm-i zâtun bize hidâyeti çok
Lutf u irşâdınun nihâyeti yok*

diyü nazm olunmuş iken san'at-ı ihtibâke ri'âyet olunmuş. Muhelhil hem-şîresine gönderdiği üslûb üzere her beytinün birer mısra'ı yazılıp gâlibâ bizi imtihan için gönderilmiş olmak fehm olunur. Tezâhum-ı eşğâl ü terâküm-i ahvâl sebebiyle bu makûle rumûz-ı hafiyeye idrâkine kudret ü tâkat kalmamışdır. Bizi teklif-i mâ-lâyutâktan sıyânete himmet buyurasız.⁷²

Ebussuûd Efendi mektupta Muhelhil'in⁷³ ismine atıf ve onunla ilgili anekdota telmihle kendi edebî seviyesini göstermiş (belki de Şemsî Paşa'yı külfete sokmuş);

71 Muhittin Eliaçık, "Şemsî Paşa'nın Manzum ve Muhtasar Vikâyetü'r-Rivâye Tercümesi", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2 (2009), s. 16-49.

72 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3291, vr. 14a; Tayyâr-zâde Ahmed 'Atâ, *Târîh-i 'Atâ*, c. 4, s. 115 (Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihî: Târîh-i Enderûn*, c. IV, s. 205-206.).

73 Mis'ar b. Muhelhil (Ebû Dulef el-Hazrecî el-Yenbû'î) (ö. 390/1000). Hicrî 4. asır Arap edib, şâir ve seyyâhıdır. Bkz. İnci Koçak, "Mis'ar b. Mühelhil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), 2005, XXX, s. 176-177. Muhelhil'e dâir anekdot Târîh-i 'Atâ'da şu şekilde nakledilir:

Fusahâ-yı 'Arabdan Muhelhil nâm şâ'ir-i fâzıl 'adûsî pençesine giriftâr olarak katli mukarrer olunca işbu mısra'un hem-şîresine isâlini kâtiline recâ eyles mısra'

Yâ benâte'l-hayye inne ebâkumâ

mûmâ-ileyhâ mısra'ı okudukda kemâl-i firâset ü zekâsıyla bu mısra'un sânisî muktezâ-yı siyâk-ı kelâm ile

Katîlun kâtîlâhu kad etâkumâ

olmak lâzım geldiğini beyân ile kâtîli hâkim-i vakte şikâyet ve ahz itdürerek tecessüs ü tabkîkdan sonra kâtîl siyâseten i'dâm olunarak hâtûn zekâ vü firâsetde isâbet itdüğü ve harîf-i mûsulun Muhelhili katl itdüğü zâhir olur.

Bkz. Tayyâr-zâde Ahmed 'Atâ, *Târîh-i 'Atâ*, c. 4, s. 115-116 (Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihî: Târîh-i Enderûn*, c. IV, s. 206.).

ayrıca, işlerinin yoğunluğu ve meşguliyetinin fazlalığı sebebiyle eserdeki girift mazmunları anlamaya gücünün yetmediğini söyleyerek paşayla inceden alay etmiştir.

2.8. Kutlama Mesajları

Ebussuûd Efendi'nin çeşitli sebeplerle göndermiş olduğu kutlama mektuplarının bir kısmına Münşe'ât'ında yer verilmiştir. Hürrem Sultan'a göndermiş olduğu anlaşılan mektupta (72. Mektup), başarısı için her zaman Allah'a duâda buldukları Kanûnî'nin seferden zafer kazanmış bir şekilde İstanbul'a dönüşünü kutlamakta, göz aydınlığı dilemektedir. Mektupta ayrıca, Hürrem Sultan'ın Kanûnî, şehzâdeleri ve kızı Mihrümah Sultan ile mutlu ve her türlü elemden emin olmaları için duâ edilmektedir:

(...) Kâffe-yi enâm ve 'âmme-yi ehl-i İslâm lâsiyyemâ 'ulemâ-yı dîn ve fırka-yı fuzalâ-yı hakk-ı yakîn gıce gündüz Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretinin dergâh-ı 'âlem-penâhına se'âdetlü pâd-şâh e'azzellâhu te'âlâ ensârehû hazretlerinin mansûr u muzaffer olup devlet ü ikbâlile serîr-i saltanat ve makarr-ı 'izzetlerini müşerref itmeleri için tazarru' u ibtihâlile du'aya meşgûller idi. (...) Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazreti makdem-i şerîflerini mübârek ü meymûn eyleyüp mübârek gözlerünüzü hemîşe rûşen idüp biri birünüz ile ve se'âdetlü şâh-zâdeler hazretleri ile ve sâ'ir fîrû'-ı kerîmeleri ile müşerref olmanuzı müstedâm eyleyüp cümleünüzü cemî'-i âlâmdan emîn eyleyüp sürûr-ı behcetünüzü dâ'im idüp cem'iyetünüzü perişânlıktan saklayup dünyâ ve âhîret korkularından emîn idivire.⁷⁴

1553 yılında vezîriâzamlık makamına getirilişi üzerine Kara Ahmed Paşa'ya⁷⁵ gönderdiği tehniyetnâmede (6. Mektup), muhâtabının dikkatini, yüklenmiş olduğu büyük sorumluluğa çeken Ebussuûd Efendi, devletin sınırlarının korunmasından ordunun başarısına, kendisine bağlı memurların ve reâyânın iş ve problemlerinden devletin bütün vilâyet ve kazâlarındaki olaylara kadar pek çok meselenin vezîriâzamlığın uhdesinde olduğunu hatırlatmaktadır. Ayrıca, vezîriâzamlığın, idârî birimlere atadığı kadı, hâkim ve vâlilerin bilerek, bilmeyerek sebep oldukları her türlü olumsuz durumdan da mesûl olduğuna âyetlere dayanılarak dikkat çekilmektedir:

(...) Himâyet-i beyza-yı İslâm ve ri'âyet-i umûr-ı 'asâkir-i zafer-fercâm ve muhâfazayı bilâd-ı şark u garb ve temhîd-i mebâdî-yi selm ü harb 'ale'l-ıtlâk 'uhde-yi

74 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 32a-32b.

75 (ö.962/1555) (Sadâret. 960-962/1553-1555)

'aliyyenüze düşmüşdür. Vazî' u şerîf ve kavî vü za'îf ve hâkim ü mahkûm ve zâlim ü mazlûmun ve bi'l-cümle kâffe-yi ümem ve 'amme-yi ehl-i 'âlemün medâr u menât-ı umûri re'y-i münîrünüze olmuşdur. Mahzar-ı refî'unuzda hâzır olan ki-mesnelereün mesâlihü bi'inâyetillâhi te'âlâ nazm olunurisa etrâf-ı memâlik-i kâsiye ve eknâf-ı vilâyet-i nâ'iyede vâkı' olan havâdis ü vâkı'ât ve nevâyib [ü] mülimmâtun hâli nice olur. Ve re'y-i nebîh ve tevcîh-i vecihünüz ile nasb olunan umerâ vü kuzât ve sâ'ir hukkâm u vulâtun tasaddî eyledükleri umûrda 'amden ve hatâ'en it-dükleri cinâyât u ma'âşînün husûsiyyâtınınun 'ukûbâtı lâteziru vâziretun vizre uhrâ76 âyet-i kerîmesi muktezâsınca kendilere maksûr ise sebebiyyet ciheti ile bir kısıt cenâb-ı şerîfünüze 'âid olduğına ve men yeşfa' şefâ'aten seyyi'eten yekun lehü kiflun77 nass-ı şerîfi nâtıktır.⁷⁸

2.9. Tavsiye ve Nasihatlar

Rüstem Paşa'nın Kanûnî ile birlikte Haleb'de bulunduğu sırada ona gönderdiği mektupta (7. Mektup), muhtemelen Şehzâde Mustafâ'nın katli ile ilgili olarak, hakkında çıkan dedikodulara kulak asmaması yönünde tavsiyede bulunan Ebussuûd Efendi, herkesin kendine yakışanı yaptığını ve yapacağını, paşaya da düşenin de affetmek ve ihsanda bulunmak olduğunu bildirir:

(...) Cemî'-i erâzîl-i li'âm ve efâzıl-ı kirâmün her birine ekâvil ü efâ'ilden ne makûle nesne hakîk u halîk idüğü zamîr-i münîr-i müşterî-tedbîre hafî degüldür ki el-habîsâtu li'l-habîsîne⁷⁹ mücebince kendilere lâyıık olan cinâyat-i seyyi'ât ızhârında taksîr itmişler. Mercûdur ki et-tayyibâtu li't-tayyibîne⁸⁰ muktezâsınca sizler dahı mekârim-i ahlâk ve tib-i a'râkunuz ahkâmın ibrâz idüp ma'siyetlerin 'afvile ve isâ'etlerin ihsânile mukâbele itmek himmet ü 'inâyet idesiz.⁸¹

Ebussuûd Efendi, oğlu Mehmed Efendi'nin damadı olan Şâh Mehmed b. Hürrem'e⁸² Edirne kadılığına getirildiğinde yazdığı samimî nasihatnâmede (95. Mektup) her işini etraflıca düşünmesi, halkın yoğun ilgisi ve işlerine tahammül etmesi ve her zaman Allah'a tevekkül etmesini tavsiye etmektedir:

76 "Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez." En'âm / 164.

77 "Kim kötü bir işle aracılık ederse onun da ondan bir payı olur." Nisâ / 85.

78 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 5b.

79 "Kötü kadınlar kötü erkeklerle ..." Nûr / 26.

80 "Temiz kadınlar temiz erkeklerle ..." Nûr / 26.

81 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 6b.

82 (ö.Cumâdelülâ 978/Ekim 1570) (Evlilik. Cumâdelâhire 971/Ocak 1564) (Edirne Kadılığı. 974 yılı başları-Receb 976/1566 yılı ikinci yarısı-Aralık 1568). Bkz. Nev'î-zâde Atâyî, *Hadaiku'l-Hakaik*, s. 137.

Benüm Şâhum

Sana üç vasiyyetüm vardır. Biri budur kim cümle emründe te'emmül ve biri dahı budur kim hâkim olduğunuz haysiyyetile izdihâm-ı 'avâmma tahammül ve biri dahı budur kim lutf-ı Hakka tevekkül.⁸³

Kadı Mevlânâ Fazlullah'a⁸⁴ yazdığı nasihatnâmede (97. Mektup) kadılığın önemli, ama bilhassa o dönemde riskli bir görev olduğunu vurgulayan Ebussuûd Efendi, meseleler üzerinde enine boyuna düşünerek karar verme aşamasında çok hassas davranması ve ölçülü olması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca, kadısı olduğu diyarda bulunan âlim ve şeyhlerle istişâre hâlinde olması, her işinde Hazret-i Peygamber'in mâneviyâtına başvurup Allah'a tevekkül etmesini tavsiye etmektedir:

(...) Umûr-ı kazâ emr-i mu'zam husûsan fizemâninâ hatâr-ı a'zamdur. Beher husûsda kemâl-i tedebbür ü tefekkür ve her ahvâlde nihâyet-i ta'akkul ve gâyet-i te'emmül üzre olup mülâhaza-yı tâmm itmeyince bir cânibe cereyân itmeyesün. Ve ol diyâr-ı celilü'l-i'tibârda temekkün ü ârâm iden 'ulemâ-yı kirâm u meşâyih-ı 'izâm u fukarâ-yı enâm ile müşâvere-yi tâmm eyleyüp cemî'-i umûrunda hazret-i Hakka tevekkül ve hazret-i Risâlet-penâha tevessül ve kazâ-yı mübremde te'ennî vü te'emmül idesiz.⁸⁵

Ebussuûd Efendi, Şehzâde Medresesi'nde vazifeli iken (hayatının son yıllarında) ilim vakar ve âdâbına aykırı hareketleriyle tepkileri üzerine çeken Şemseddin Ahmed'e hitâben yazdığı nasihatnâmede⁸⁶ (93. Mektup), artık kendisi için bir beklenti içinde olmadığını, çocuklarının mutluluğu ile mutlu olacağını ve bunun

83 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3436, vr. 62b.

84 Mektubun muhâtabı Mevlânâ Fazlullah'ın, Ebussuûd Efendi'nin vezîriâzama hitâben yazdığı bir arızada (55. Mektup) "(...) Râfi'-i risâle-yi du'â Mevlânâ Fazlî dâ'înüz merhûm u mebrûr fâzıl-ı meşhûr Mevlânâ 'Ali Kuşçu neslinden yarar ehl-i 'ilmdür. Ustuvânî Belgrad kazâsı sadaka buyurulmuşdur. Câdde-yi şer'-i şerîfden 'udül itmeyüp abkâm-ı şer'iyyede kemâl-i 'adâlet üzerine olup taht-ı kazâsında olan re'âyâ vü berâyâyı âsûde-hâl itmek recâ olunur bendenüzdür." (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3291, vr. 27a.) ifâdeleriyle referans olduğu -Ali Kuşçu neslinden olması dolayısıyla da anne tarafından akrabası olan- Belgrad Kadısı Fazlî Efendi olma ihtimâli vardır. Bu hususta bir başka ihtimal de muhâtabın Ebussuûd Efendi'nin daha önce bahsi geçen damadı Fuzayl Çelebi olmasıdır; bu ihtimâl göz önüne alınırsa, mektup muhtemelen onun Mekke Kadılığı döneminde yazılmıştır.

85 El-Hâcc Nûrî, *Münşe'ât-ı 'Azîziyye*, s. 44.

86 Bu mektubun Peçevî Tarihi'ndeki nüshasının başında Peçevî'nin şu ifâdeleri nasihatnâmenin yazılış sebepleri hakkında bilgi vermektedir:

için duâ ettiğini, o zamana kadar onuruyla yaşadığını ve çocuklarının onurlu bir hayat sürmeleri için uğraştığını, Allah'ın ihsanıyla bu yolda muvaffak olduğunu, ölümünden sonra da çocuklarının hayırlı işlerinden gelecek sevâbın beklentisi içinde olduğunu, bildirmektedir.

Mektubun devamında muhâtabı olan oğlunun sunulan imkanları değerlendiremeyip makamını koruyamadığını, sapkın, azgın, rezil kimselerle hemhâl olup arkadaşlık yaptığını, kendi makamını ve babasının konumunu düşünmeksizin bazı kötü hâl ve hareketlerde bulunduğunu büyük bir teessürle ifâde eden Ebussuûd Efendi, oğlunun bir an önce bu şahıslarla alâkasını kesmesi gerektiğini, bu yolla oğulluk hukukunu yerine getirebileceğini vurgulamakta, aksi hâlde, pek çok rakîbi ve düşmanının olduğu bir dönemde insanlara karşı mahcup bir duruma düşeceğini, artık sabrının da tükendiğini bildirmektedir:

(...) Mülâhaza idün görün makâmunuz bu makâm iken lâıyk mıdır ki Hakk te'âlâ hazreti cenâbindan havf u haşyet ve fakîr cânibinden ve cumhûr-ı ekâbir ü esâgır cihetinden şerm ü hayâ vü haclet itmeyüp gulât-ı erbâb-ı hevâ vü şürûr ve tugât-ı ashâb-ı fisk u fücûrun gâyet bîser ü sâ mân ve bî'ırz u nâmûs olan şûrîdeleri ancak mübâşeret itdüğü kabâyıh-ı şenî'a vü fazâyıh-ı fazî'aya münhemik olup bir rezil-i bed-asl müsta'mel-hîzi yanunuza alup dîn ü dünyâya yarar âsâr-ı fazâyilünüzi me-hâfil-i ekâbir ü esâgırda neşr ider kimesnelerün musâhabetlerinden î'raz idüp ve her biri ile sû'-i mu'âmele üzerine olur gice ve gündüz esnâf-ı fisk u fücûr üzerine musırr u 'âkîf olup 'indellâh ve 'inde'n-nâs rüsvây olup kâffe-yi nâs mâ-beyninde mehârî vü mesâvînüz meşhûr olup âhır-ı vaktümde dergâha tutacak yüzüm ve il yüzine bakacak gözüm komayasız. Husûsâ bunca e'âdi ardumca iken hele sâbık olan fesâd u fiskunuz sinnen ve mansıben makâm-ı riyâsete irmiş degül idi. (...) İmdi lutf u ihsân idüp ol mel'ûnı kapunuzdan ve getiriviren kâfiri medresenüzden giderüp Hakk te'âlâ hazretine tevbe-yi nasûh idüp kemâl-i zühd ü takvâ üzerine olup a'mâl-i birr ü hasenâtdan gayrı libâsunuzı ve sâ'ir hey'âtunuzu ve ashâbunuzu vera' u takvâya mülâyim ü münâsib idüp ve bî'l-cümle bir hâl ihtiyâr iderisenüz kâffe-yi ehl-i 'âlem sedâd u reşâd üzre istikrârunuzı anlayalar lutfunuz ve ihsâ-

(...) Babası akrânı Rûmilî Kâdî-askeri Muhaşşî Sinân Efendi gibi fâzılun Sultân Mehemmed Câmî'-i şerifinde seccâdesin bıraktıdurup kendü seccâdesin yerine döşetdüirdi idi. Hattâ kâdî-yi müşârun-ileyhün bed-du'âsına mazhar düşüp mu'ammer dahı olmadı. Bâîn cümle bâ'z-ı ehl-i bevâya mukârenet ile envâ'-ı fisk u fücûra inhimâki ve vâlid-i büzürgvârlarınun kendüye kemâl-mertebe rencide-bâtır oldukları nush u pend yüzinden yazdukları bu tezkire-yi şerîfelerinden ma'lûm olur ki teberrüken ve teyemmünen 'aynıyla sûreti budur ki nakl olunur.

Bkz. Peçevî İbrâhim Efendi, *Târîh-i Peçevî*, c. 1, s. 62-63.

nunuzdan yüz yıllık dahı olurisa hukûk-ı bünüvveti kazâ itmiş olursız. (...) Sabrum dükendi tâkatum kalmadı.⁸⁷

2.10. İzin İstekleri

Kaynaklarda, Ebussuûd Efendi'nin hac vazîfesini yerine getirmek için Kanûnî'den izin istediği, muhtemelen işlerinin yoğunluğundan dolayı, kendisine izin verilmediği bilgisi yer almaktadır.⁸⁸ Mektuplar arasında hacca gitmek için izin amacıyla pâdişaha hitâben yazılmış 2 mektup bulunmaktadır. Mektupların birinde (14. Mektup) haccın her müslümana farz olduğu, o zamana kadar bu farzı geciktirdiği, artık yaşlandığı için gücünün yavaş yavaş tükendiği, bir an önce bu farzı yerine getirmeyi arzuladığını, -hacca gitmesini Allah takdir etmişse-pâdişahın iznini istediğini bildirmektedir:

(...) Tavâf-ı Beytullâhi'l-harâm ve ziyâret-i Ravza-yı Resûl 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm mu'zam-ı erkân-ı dîn-i İslâmdan olup her müslim-i kâdire farz-ı 'ayn iken bu 'abd-i kesîrüt-taksîr ta'allül ü te'ahhur itmegile ol farz-ı vâcibü'l-edâ ve deyn-i lâzimü'l-kazâ bu zemâna degin zimmet-i za'îfde kalmış idi. Hâlâ müddet-i 'ömr gâyete irüp ve za'f-ı kavî nihâyete yetüp ol farîza-yı vâcibenün edâsından bi'l-külliyeye hürmân u husrân havfı müstevlî olup karâra tâkat kalmamagın mütevekkilen 'alellâhi te'âlâ ol hukûk-ı celîle edâsından gayrı cenâb-ı hâkân-ı rûy-ı zemîn halledellâhu te'âlâ zilâle saltanatuhû 'ale'l-âlemîn hazretlerinün devâm-ı devlet-i rûz-efzûnlarıyıçün ol mevâkı'-ı icâbet-i da'vât ve mevâzi'-ı kabûl-i hâcât olan mevâtın-ı mukad-desenün türâb-ı müstetâbına yüz sürilüp tazarru' u münâcât olunmak için bu mevsimde üftân u hizân ol cenâb-ı refî'e teveccüh ü ikbâle niyyet-i câzime ve 'azîmet-i sârime olunup izn-i hümâyûn istid'âsıyıçün sûret-i hâl darâ'at u ibtihâle sâha-yı 'izz ü celâle ref' olındı. Mutazarrı' u mes'ûldür ki Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazreti takdîr buyurmuş ola.⁸⁹

Ebussuûd Efendi'nin hacca gitmek yazdığı diğer bir izinnâmede (84. Mektup)⁹⁰ de aynı minvalde ifâdeler yer almaktadır. Diğerinden daha sonra yazıldığı anlaşılan bu mektupta "izn-i hümâyûn"un o zamana kadar geciktiği belirtilmektedir.

Kanûnî'ye gönderdiği bir arz-ı hâlde (52. Mektup) ordunun sefere çıkış dönemine denk gelen son bayramda görüşemediklerini, ama, bu süre içinde duâya devâm ettiğini belirten Ebussuûd Efendi, artık seferden dönmüş olan sultanla görüşmek için izin istediğini bildirmektedir:

87 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3713/1, vr. 191b-192b.

88 Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi*, s. 38-39.

89 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 329I, vr. 9a-9b.

90 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 343I, vr. 125b.

(...) Giçen 'id-i şerîf sefer-i hümâyûnun matla'ında vâkı' olup ol esnâda muktezâ-yı hâl-i 'asker-i hümâyûn-fâl cenâh-ı irtihâl ve sür'at-ı isti'câl üzre olmaların ızhâr itmek iken menzil-i ikâmetde zu'afâ varup mu'tâd üzre takbîl-i enâmîl-i sultâniyye ile müşerref olmak nev'an ikâmet ü sükûn iş'âr itmegin gûşe-yi 'uzletde da'vât-ı devlete iştigâl olunmuş idi. Şimdi sefer-i hümâyûn karâr u encâma peyveste olup ol mahzûr bertaraf oldu. İcâzet-i hümâyûn var ise ol se'âdet mebdâdisi tertibine tasaddî olına.⁹¹

Sonuç

Ebussuûd Efendi'nin, yukarıdaki incelemeye malzeme olan ve olmayan mektuplarının değerlendirilmesinde şu hususlar dikkate alınmalıdır:

1. Uzun bir dönem Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş olan Ebussuûd Efendi'nin Türkçe mektuplarının sayısının, tespit edilebilenlerin çok üzerinde olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerektir. Ayrıca, mektuplarının büyük çoğunluğunun yer aldığı Münşe'ât'ını düzenleyen mürettibin bir seçme ve derleme yaptığını düşünmek, mürettibin kimliği ve kişiliğini hesaba katmak gerekir. Dolayısıyla bir çeşit mevcûd-ı mechûl sayılabilecek diğer mektupları da düşünüldüğünde bu çalışmada sıralanan içerik ve kapsamın genişleyeceği âşikârdır.

2. Bazı cevâbî mektuplarda, gelen mektubun muhtevâsı hakkında tekrar mâhiyetinde ifâdeler bulunsa da, gönderilen mektupların çoğunun tek taraflı metinler olduğu gerçeği değişmemektedir. Mektuplar, ancak mükâtebe/yazışmaların tüm metinleri ve arz-talep ilişkisinin tüm kesin sonuçlarının ortaya çıkması durumunda Ebussuûd Efendi'nin yeri, kişiliği, çevresine etkisi gibi hususlara dâir kesin bilgiler veren gerçek belgeler olma özelliğini kazanabilirler.

3. İnşâ geleneğinin kuralları, Ebussuûd Efendi'nin yarı resmî mektuplarında olduğu gibi genelde özel mektuplarının da ana plânını belirlemiştir; bundan dolayı, mektuplarda kalıp ifadelerin yer aldığı pasajlarda satır aralarına dikkat etmek, mektupların bilhassa "ifâde-yi merâm" bölümlerini dikkate almak gerekir.

Ebussuûd Efendi'nin bilhassa özel mektuplarının insanî/beşerî ilişkiler çerçevesinde okunması sonucunda bu ilişkilerin genel karakterleri hakkında şunları söylemek mümkündür:

1. Yarı resmî de olsa, özel de olsa -çeşitli türlerde yazdığı- hemen her mektubunda Ebussuûd Efendi'nin "fert-devlet-Allah" ilişkisine dâir temel felsefesi kendini ön planda hissettirmektedir. Sultan olsun, reâyâ olsun, fert fert her

91 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3291, vr. 26a.

muhâtabın Osmanlı devlet felsefesini oluşturan “dâire-yi adliye” sistemine, “i‘lâ-yı kelimetullah” idealine ve Allah’a karşı yeri ve sorumluluğu hatırlatılır; öyle ki, bu konularla ilgili kullandığı ifâdelerin kalıplaşmış şekilleriyle karşılaşılır.⁹² Bu hususta Ebussuûd Efendi’nin her makamdan ziyade kendisini salâhiyet sahibi gördüğü anlaşılmaktadır.

2. Hânedan üyeleri olsun, diğer şahıslar olsun, mektuplaştığı kişiler karşısında Ebussuûd Efendi’nin kendinden emin tavrı hemen farkedilebilir. Ebussuûd Efendi yıllarca Osmanlı ilmî ve adlî sisteminin her kademesinde hizmet etmiş, saygın bir tefsirin sahibi âlim, vakur bir hukukçu ve vazifesiyle meşgûliyeti oldukça fazla bir devlet adamıdır. Her ne kadar hânedan üyelerine, özellikle Kanûnî döneminde “Kanûnî-Mihrûmah-Rüstem” üçgenine yakın durduğu ve onlardan himâye gördüğü dikkati çekse de bu yakınlık ve himâyenin, sadece ve basitçe “patronaj” anlayışı çerçevesinde değerlendirilemeyeceği, daha çok “ulûlemre/otoriteye itaat – âlime hürmet” esasına dayandığı söylenebilir. Şöyle ki, saltanatı döneminde II. Selim ile Ebussuûd Efendi arasına, sultanın sevdiği musâhibi Celâl Bey ve saygı gösterdiği hocası Atâ’ullah Efendi ile ilgili meseleler yüzünden soğukluk girmişse de, -yaşlanmış olduğu hâlde- Ebussuûd Efendi görevinden azledilmemiş, ölümüne kadar makamında kalmıştır.

3. Ebussuûd Efendi, bir insan olarak kendisi ve yakınları ile ilgili çeşitli taleplerde bulunmaktan kaçınmamıştır. Bu tutum, ilk bakışta eleştiriye zemin hazırlasa da, bilinen insanlara kefil olunup onlar için tavassut etmek, normal karşılanması gereken, insanî bir davranıştır. Dahası, Ebussuûd Efendi bu amaçla yazdığı mektuplarında da, diğerlerinde olduğu gibi, temel insan hak ve sorumluluklarını önelemekte, körü körüne bir “bencillik” ve “asabiyet/sıhriyet” duygusuna esir olmamaktadır. Onun bu özelliği yakınlarına yazmış olduğu nasihatnâmelerde daha açık bir şekilde görülebilmektedir.

4. Ebussuûd Efendi’nin hemen her türden mektubunda her kesimden muhâtabına doğru bildikleriyle ilgili tavsiyede bulunmaktan, bazan açıktan, bazan îmâ yollu nasihat etmekten kaçınmadığı dikkati çekmektedir.

5. Birer belge-metin olarak ayrı ayrı her mektupta yer alan ifâdelerden ve mektupların tümünün okunmasıyla zihinde oluşan genel havadan, Ebussuûd Efendi’nin, insanî/beşerî ilişkilerinin dozunu ve üslûbunu iyi ayarlayıp kıvamında tuttuğu söylenebilir.

92 Bu konuda bkz. Abdülkadir Dağlar, “Osmanlı Resmî İdeolojisini Ebussuûd Efendi’nin Türkçe Mektuplarından Okumak”, *Hece*, 114-115-116 (2006), s. 287-305.

TÜRKÇE MEKTUPLARI IŞIĞINDA EBUSSUÛD EFENDİ'NİN
BEŞERÎ MÜNÂSEBETLERİ

Türkçe Mektupları Işığında Ebussuûd Efendi'nin Beşerî Münâsebetleri

Öz ■ Münşeât mecmuaları üzerinde tarafımızdan yapılan araştırmalar sonucunda Ebussuûd Efendi'ye ait olduğu kaydedilen 98 adet Türkçe mektup tespit edilmiştir. Osmanlı inşâ geleneğinin belirleyici izlerini taşıyan bu mektuplardan yalnızca birisi manzum olarak kaleme alınmıştır. Mektuplar, önemli bir kısmı hânedan ve saray mensupları olmak üzere, devlet teşkilâtının yetkililerine, ilmiye sınıfının çeşitli kademelerinde görevli kişilere ve bir kısmı da Ebussuûd Efendi'nin özel hayatında yeri olan şahıslara yazılmıştır. Mektupların muhtevâlarında çeşitli güncel meselelerle ilgili görüşler, fetvâ nitelikli açıklamalar, tavsiyeler, nasihatlar, ikazlarla birlikte, istek mukâbilinde yapılan duâlar da yer almaktadır. Osmanlı devlet geleneği, din ve dünya görüşüne ilişkin dikkate değer ipuçları da taşıyan mektuplarla ilgili bu çalışma, Osmanlı sosyal hayatı içinde Ebussuûd Efendi'nin beşerî münâsebetlerini sadece Türkçe mektupları ışığında çeşitli yönlerden irdeleme amacı taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ebussuûd Efendi, Türkçe Mektup, Beşerî Münâsebet

Kaynakça

- Afyoncu, Erhan: “Sokullu Mehmed Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII (İstanbul 2009), s. 354-357.
- Altaylı, Yasemin: “Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa (1566-1578)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49/2 (2009), s. 157-171.
- Âşık Çelebi: *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ (1-3)*, nşr. Filiz Kılıç, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 2010.
- Âşık Mehmed Çelebi: *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîri, no: 772
- Dağlar, Abdülkadir: Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Türkçe Mektupları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2001.
- Dağlar, Abdülkadir: “Osmanlı Resmî İdeolojisini Ebussuûd Efendi'nin Türkçe Mektuplarından Okumak”, *Hece*, 114-115-116 (2006), s. 287-305.
- Dağlar, Abdülkadir: “Ebussuûd Efendi'den Manzum Mektup Var”, *Yedi İklim*, 21/214 (2008), s. 72-74.
- Dağlar, Abdülkadir: “Ebussuûd Efendi'nin Telaffuz-İmlâ Üzerine Dikkatleri ve İki Risâlesi”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/6 (2008), s. 186-214.
- Demir, Abdullah: *Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi*, İstanbul: Ötügen Neşriyat 2006.
- Düzdağ, Ertuğrul: *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı (Fetâvâ-yı Ebussu'ûd Efendi)*, İstanbul: Şûle Yayınları 1998.

- Ebussu'ûd Efendi: *Münşe'ât-ı Ebussu'ûd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3291.
- Ebussu'ûd Efendi: *Mekâtib-i Ebussu'ûd*, İzmir Millî Kütüphane, no: Y.1436/1.
- El-Hâcc Nûrî: *Münşe'ât-ı 'Azîziyye fi'Âsârı Osmâniyye*, İstanbul: 1303.
- Eliaçık, Muhittin: "Ebussu'ûd Efendi ile Şemsi Paşa'nın Manzum Yazışmaları", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu 23-25 Kasım 2007 Bildiriler*, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları 2008, s. 947-960.
- Eliaçık, Muhittin: "Şemsi Paşa'nın Manzum ve Muhtasar Vikâyetü'r-Rivâye Tercümesi", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2 (2009), s. 16-49.
- Emecen, Feridun: "Süleyman I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVIII (İstanbul 2010), s. 62-74.
- Gelibolulu Mustafa Âlî: *Künhül-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, nşr. Mustafa İsen, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları 1994.
- Gültekin, Hasan: *Türk Edebiyatında İnşâ: Tarihî Gelişim-Kuram-Sözlük ve Metin*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007.
- Haksever, Halil İbrahim: *Eski Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisi'nin Münşeâtı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1996.
- Kâf-zâde Fâ'izî: *Zübdetül-Eş'âr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, no: 1325.
- Kayabaşı, Bekir: *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetül-Eş'ârı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1997.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi: *Tezkiretü's-suarâ (1-2)*, nşr. İbrahim Kutluk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1989.
- Koçak, İnci: "Mis'ar b. Mühelhil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXX (İstanbul 2005), s. 176-177.
- Mecmû'a*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, no: 2735.
- Mecmû'a*, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi, no: 685.
- Mecmû'a*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 933.
- Mecmû'a*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3335/1.
- Mecmû'a*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3341.
- Mecmû'a*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3431.
- Mecmû'a*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3436.
- Mecmû'a*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3505.
- Mecmû'a*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3713/1.
- Mecmû'a*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3751/1.
- Mecmû'a*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3752/1.

TÜRKÇE MEKTUPLARI IŞIĞINDA EBUSSUÛD EFENDİ'NİN
BEŞERÎ MÜNÂSEBETLERİ

- Mecmû'a*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3783/1.
Mecmû'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3857.
Mecmû'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, no: 656.
Mecmû'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, no: 2396.
Mecmû'a, Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, no: 223.
Mecmû'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, no: 706.
Mecmû'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez, no: 59.
Mecmû'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, no: 2828.
Mecmû'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman Gazetesi, no: Y.141.
Mecmû'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Tarlan, no: 80.
Nev'î-zâde 'Atâyî: *Hadaiku'l-Hakaik Fi Tekmileti'ş-Şakaik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları 1989.
Peçevî İbrâhîm Efendi: *Târih-i Peçevî*, İstanbul: 1282.
Tayyâr-zâde Ahmed 'Atâ: *Târih-i 'Atâ (1-5)*, İstanbul: 1293.
Tayyâr-zâde Atâ: *Osmanlı Saray Tarihi: Târih-i Enderûn (I-V)*, nşr. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2010.
Yardım, Ali: *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu (I-IV)*, İzmir: İzmir Millî Kütüphane Vakfı Yayınları 1992-1997.